

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 14/4 2025 s. 1094-1121, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ HUKUK BELGELERİNDE EŞ DİZİMSEL İFADELER

Muharrem YILDIZ*

İzzet ŞİRİN**

Geliş Tarihi: 15 Haziran 2025

Kabul Tarihi: 25 Temmuz 2025

Öz

Çalışmanın temel amacı, Eski Uygur Türkçesi hukuk metnindeki eş dizimsel yapıları tespit ederek bunların anlam üretme mekanizmalarını ve dilsel kalıplaşma süreçlerini ortaya koymaktır. Araştırmada, Berker Keskin'in "Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri" adlı eserinden derlenen metinlerde eş dizimler deyimbilimsel bir yaklaşımla tespit edilmiştir.

Makalede, eş dizim kavramı farklı kuramsal yaklaşımlar (sıklık temelli ve deyimbilimsel yaklaşımlar) çerçevesinde tartışılmış, eş dizimlerin tanımı, özellikleri ve sınıflandırılması detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca eş dizimlerin deyimlerden nasıl ayrıldığı, deyimleşme süreçleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmada eş dizimlerin dilin kavram üretme ve anlam inşa etme sürecindeki önemi vurgulanmış, bu yapıların tarihsel metinlerin çözümlemesindeki rolüne dikkat çekilmiştir. Eski Uygur Türkçesine özgü eş dizimsel ifadeler çalışmanın sözlük bölümünde sunulmuştur.

Bu araştırma, dil bilimi, tarih ve kültür çalışmalarına katkı sağlamak ve Eski Uygur Türkçesinin zengin söz varlığını anlamak için kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygur Türkçesi, eş dizim, deyimleşme, kavramlaşma, sözlükselleşme.

COLLOCATIONS IN OLD UYGHUR TURKISH LEGAL DOCUMENTS

Abstract

This study aims to identify collocational structures within Old Uyghur Turkic legal texts and to reveal their meaning-making mechanisms and linguistic conventionalization processes. In this research, collocations were systematically identified using a phraseological approach applied to texts compiled from Berker Keskin's *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri* (Old Uyghur Turkic Legal Documents). The article critically discusses the concept of collocation within the theoretical frameworks of both frequency-based and phraseological approaches, while examining their definitions, characteristics, and classifications in detail. Furthermore, the study analyzes how collocations are distinguished from idioms and investigates distinct idiomatization processes. It emphasizes the critical importance of collocations in concept

* Türkçe Öğretmeni; Millî Eğitim Bakanlığı, muharremyildiz@hotmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi; Artvin Çoruh Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, izzetsirin@yahoo.com.

generation and meaning construction, noting their pivotal role in analyzing historical texts. A glossary of specific Old Uyghur Turkic collocations is provided. Ultimately, this research contributes significantly to linguistics, history, and culture, creating a vital resource for understanding the rich vocabulary of Old Uyghur Turkic.

Keywords: Old Uyghur Turkish, collocation, idiomatization, conceptualization, lexicalization.

Giriş

Dil; sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda bir düşünme ve kavramlaştırma biçimidir. İnsan zihninin gerçekliği algılama ve ifade etme biçimi, dilsel kalıplar aracılığıyla şekillenir. Bu kalıplar içerisinde eş dizimsel ifadeler hem sözlü hem de yazılı iletişimde anlamın inşasında temel rol oynar. Sözcüklerin birlikte kullanılma eğilimi olarak tanımlanan eş dizimler, dilin hem söz dizimsel hem de anlamsal yapısını yansıtan önemli göstergelerdir. Bu yapılar, sadece dilin güncel kullanımında değil, tarihî metinlerde de dönemin düşünce yapısı, kültürel kodları ve toplumsal düzeni hakkında ipuçları barındırır.

Eski Uygur Türkçesi, Türk dili tarihi içerisinde dinî, kültürel ve hukuki alanlarda geniş bir yazılı mirasa sahip önemli bir dönemdir. Bu eserlerin çoğunu dinî edebiyat oluşturur. Dinî eserlerde dil oldukça edebîdir. Eski Uygur Dönemi'ne ait hukuk belgelerinde ise devrin edebî olmayan dilini keşfetmek mümkündür çünkü bu metinler günlük ihtiyacın neticesinde ortaya çıkmış, toplumu oluşturan sade bireyler tarafından hazırlanmıştır. Tarla, bağ bahçenin satışı, kirası ya da takası; borçlanma, rehin, köle satışı ve azadı vb. farklı konuları içeren belgeler dönemin toplumsal, ekonomik, kültürel yaşantısı hakkında detaylı bilgi vermektedir (Keskin, 2022, s. 27). Bu dönem metinlerinde kullanılan eş dizimsel yapılar, yalnızca dilin sözcük dağarcığını değil, aynı zamanda dönemin kavramsal dünyasını da yansıtır.

Bu çalışmanın amacı, Eski Uygur Türkçesi hukuk belgelerinde yer alan eş dizimsel ifadeleri yapısal ve işlevsel açıdan inceleyerek bu ifadelerin dilsel kalıplaşma süreçlerini ve anlam üretim mekanizmalarını ortaya koymaktır.

Bu çerçevede eş dizim kavramı farklı kuramsal yaklaşımlar ışığında ele alınacak; dilsel yapıların anlamla nasıl bütünleştiği, kültürel ve tarihî bağlamda nasıl biçimlendiği sorgulanacaktır. Teorik arka plan, çalışmanın uygulama bölümünde kullanılacak çözümleme yöntemine zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

1. Uygulama

Eski Uygur Türkçesi hukuk belgelerinde eş dizimlerin tespiti için belgelerle ilgili en güncel veriyi sunan Keskin'in Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri adlı eserinden faydalanılmıştır. Eserden alınan metinler, düz metin haline getirilerek WordSmith 9.0 yazılımına aktarılmıştır. Program aracılığıyla metnin sözcük listesi hazırlanmış, düğüm sözcükler tespit edilmiş, collocates ve indeks bölümleri incelenerek düğüm sözcüklerle bağlantılı olduğu tespit edilen sözcük veya sözcük öbekleri belirlenmiş, uyum tablosu kısmında sözcükbirimlerin bağlamli dizinde kurdukları birliktelikler ele alınmıştır. Örnek cümlelerin yazımında Keskin'in transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine yaptığı çeviriler kullanılmıştır. Belirlenen eş dizimlerin bulunduğu metin kodları ve satır numaraları Keskin'in eserine göre belirtilmiştir. Türkiye Türkçesi çevirilerinin sonunda, ilgili eser "BK" kısaltmasıyla gösterilmiş ve çevirinin alındığı sayfa numaraları belirtilmiştir.

Güncel derlem dil bilimi uygulamalarında sıklık temelli analizler, eş dizimsel birlikteliklerin tespiti için önemli bir yöntem olarak kabul edilse de tarihî metinlerde bu yöntemin uygulanabilirliği bazı sınırlılıklarla karşı karşıyadır. Bu çalışmada kullanılan Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri, hacim olarak sınırlı bir metin kümesine dayandığı için nicel veriye dayalı eş dizimsel sıklık analizleri istatistiksel anlamlılık düzeyine ulaşmakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, tarihî metinlerin dil içi çeşitliliği, yazım farklılıkları, metinlerin eksikliği ya da hasarlı oluşu gibi nedenlerle sözcüklerin bağlam içi tekrarları güvenilir sıklık göstergeleri üretmemektedir. Bu nedenle çalışmada, sıklık temelli yaklaşımlar yerine deyimbilimsel ve anlamsal ölçütlere dayalı nitel bir analiz yöntemi benimsenmiş; eş dizimlerin anlamsal birlik, değiştirilebilirlik, dilbilgisel biçimlenmişlik ve bağlam içi sabitleşme derecesi gibi göstergeler üzerinden değerlendirilmesi tercih edilmiştir. WordSmith yazılımı bu süreçte sadece potansiyel eş dizimlerin belirlenmesinde yardımcı bir araç olarak kullanılmış, değerlendirme aşamasında ise bağlamsal ve deyimbilimsel kriterler esas alınmıştır.

Bu bağlamda eş dizimlerin söz dizimsel ve dilbilgisel biçimlenmişliği, büyük ölçüde Doğan'ın (2016, s. 28) belirlediği eş dizim kalıpları esas alınarak yapılandırılmıştır. İki den fazla sözcükten oluşan eş dizimler sözcük öbeğini oluşturan yapıların türüne göre tasnif edilmiştir. Örneğin, *är äbçi bol*- “karı koca olmak, evlenmek” yapısında *är äbçi* ikilemesi ad öbeği oluşturduğu için eş dizim Ad + Yardımcı Fiil; *kız alıp ber*- “kız alıp vermek” yapısında -İp bağ fiil eki *kız al*- fiil öbeği ile *ber*- fiilini birbirine bağladığı için Fiil + Fiil biçiminde kurulmuş eş dizim olarak tasnif edilmiştir.

Sözlük kısmında düğüm sözcükler alfabetik şekilde madde başı olarak verilmiş, düğüm sözcüğün kurduğu eş dizim yapıları ise içeriden hizalanarak alfabetik olarak listelenmiştir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde birleşik sözcük özelliği taşıyan yapıların yaygınlaşp sözlükselleştiğini belirlemek kimi zaman zordur. Özellikle iç merkezli birleşik sözcükler ile eş dizimlerin ayırımı kesin olarak yapmak bazı birleşiklerde mümkün olamamaktadır. Çalışmada gösteren-gösterilen ilişkisi bozulmuş, yeni bir kavramı karşıladığına kanaat getirilen birleşikler, birleşik sözcük olarak değerlendirilmiştir.

2. Eski Hukuk Belgeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eski Uygur hukuk belgeleri üzerine ilk çalışmalar 1899 ve 1906 yılında F. Wilhelm Radloff tarafından yapılmıştır. Le Coq, 1918 yılında *Türán* dergisinde yayımladığı makalesinde Radloff'un daha önce neşrettiği dört Eski Uygur belgesini yeniden değerlendirerek dil bilgisel açıklamalar sunmuştur¹. Ertesi yıl yayımladığı diğer makalesinde ise Eski Uygur yazısını tanıtmak amacıyla iki hukuk belgesini örnek olarak incelemiştir². Radloff'un öğrencisi Sergey Malov, 1914'te Turfan'da edindiği biri borç, diğeri köle satışıyla ilgili iki belgeyi 1927'de “Dva Uygurskih Dokumenta” adlı makalesinde yayımlamıştır. Radloff'un 1918'deki ölümünün ardından öğrencisi Malov, onun notlarıyla *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı eseri 1928'de yayımlamış, metinleri yeniden düzenleyip önemli katkılarda bulunmuştur³. 128 belgeden 101'i

¹ Le Coq, A. von. (1918). Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan. *Türán*, (1), 449-460.

² Le Coq, A. von. (1919). Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Westasiatische Studien*, 11, 93-109. (Reprinted in *SEDTF*, 3, 519-537).

³ Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler / Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben*. Leningrad: Akademiya Nauk.

hukuk içerikli olan bu eser, Eski Uygur hukuk belgelerine dair ilk müstakil çalışma niteliğindedir (Keskin, 2020, s. 63).

Türk dünyasında ise Ahmet Caferoğlu'nun 1934 yılında yayımladığı *Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları*⁴ adlı çalışması, Eski Uygur belgelerinin bulunmasına, içerik ve konularına ışık tutmasının yanı sıra, hukuki ve mali terimlerin etimolojik kökenlerini ele alması bakımından alanında öncü bir nitelik taşımaktadır.

Reşit Rahmeti Arat (1936) *Uygurca Yazılar Arasında*⁵ adlı çalışması ile Uygur hukuk belgelerinden birini yayımlamış ve belgenin incelemesini yapmıştır. Arat'ın (1964) alana ait çok fazla önem arz eden bir diğer ise *Eski Türk Hukuk Vesikaları*'dır⁶. Arat, bu eserinde Uygur hukuk belgelerinin içeriği, türleri vb. konularda bilgi vererek belgelerin tasnifi ve sınıflandırmasını yapmıştır.

Peter Zieme'nin 1970'lerden itibaren kaleme aldığı makaleler hem hukuk belgeleri hem de diğer din dışı Uygur metinleri açısından dikkate değer bilimsel katkılar içermektedir.⁷

L. V. Clark'ın 1975 tarihli doktora tezi *Introduction to Uighur Civil Documents of East Turkestan*⁸, Uygur sivil belgeleri üzerine yapılmış bir diğer önemli çalışmadır.

Belgelerin metin ve inceleme yayınları arasında en önemli çalışmalardan biri, Nobua Yamada'nın öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. *Sammlung Uigurischer Kontrakte*⁹ adlı eser, 1993 yılında P. Zieme, J. Oda, H. Umemura ve T. Moriyasu'nun ortak katkılarıyla üç cilt hâlinde yayımlanmıştır.

Özyetgin, *Eski Türk Vergi Terimleri*¹⁰ ve *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*¹¹ isimli çalışmaları ile Uygur hukuk belgelerinin vergi ve toprak mülkiyeti hakkında önemi üzerinde durmuştur.

Berker Keskin'in *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*¹² adlı eseri Uygur hukuku ve hukuk belgeleri üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalardan biridir. Çalışma, erişilebilir durumdaki tüm Eski Uygur hukuk metinlerini bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Almanya, Rusya, Japonya, Finlandiya, Türkiye, İngiltere ve Çin gibi ülkelerde bulunan ve orijinalleri ya da tıpkıbasımları temin edilebilen belgeler transkripsiyonlanmış, Türkiye Türkçesine aktarılmış ve söz varlığıyla birlikte dizinlenmiştir. Toplam 538 metnin değerlendirildiği çalışmada daha önce hiç incelenmemiş belgeler ile ilk kez Türkçeye aktarılan metinlere yer verilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi üzerine hatırı sayılır miktarda eş dizimlilik çalışmaları yapılmıştır.

⁴ Caferoğlu, A. (1934). Uygurlarda hukuk ve maliye istilahları. *Türkiyat Mecmuası*, 4, 1-44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172760>

⁵ Arat, R. R. (1936). Uygurca yazılar arasında. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 2, 101-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkarkeolojidergisi/issue/67124/1048216>

⁶ Arat, R. R. (1964). Eski Türk hukuk vesikaları. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1.

⁷ Zieme, P. (1974). Ein uigurischer Landverkaufsvertrag aus Murtoq. *Asiatische Forschungen (AoF)*, 1, 295-308. Zieme, P. (1977). Drei neue uigurische Sklavendokumente. *Asiatische Forschungen (AoF)*, 5, 145-170.

⁸ Clark, L. V. (1975). *Introduction to the Uighur civil documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bloomington: Indiana University.

⁹ Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte* (J. Oda, P. Zieme, H. Umemura & T. Moriyasu, Haz.). Ōsaka Daigaku Shuppankai.

¹⁰ Özyetgin, A. M. (2004) *Eski Türk vergi terimleri*. Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4, Ankara: KÖKSAV.

¹¹ Özyetgin, A. M. (2014). *İslam öncesi Uygurlarda toprak hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

¹² Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Cuci (2020), Maytrisimit Eş dizim Sözlüğü¹³ başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasında Maytrisimit'teki eş dizimli yapıları anlam temelli yaklaşımla belirleyerek Ad + Ad, Sıfat + Ad, Ad + Eylem, Zarf + Eylem başlıkları altında kategorize etmiştir.

Akyol (2022) Altın Yaruk'taki Fiillerin Eş dizim Sözlüğü¹⁴ başlıklı yüksek lisans tezinde karma bir yaklaşımla eserdeki fiillerin eş dizimlerini tespit etmiş, sözlük kısmında eş dizimleri alfabetik olarak sıralamıştır.

Elmalı (2022) Eski Türkçe Köñül Sözcüğü ve Eş dizimliliği¹⁵ adıyla yaptığı yüksek lisans tezinde Altın Yaruk, Sekiz Yükme, Huastuanift, Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi ve Uygurlar Dönemi üzerine yapılan çalışmalardan Eski Türk Şiiri, Türkische Turfan Text / Berliner Text XIII eserlerinde *köñül* sözcüğüne ait eş dizimleri tespit etmiştir.

Ağca (2020), Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eş dizimliliği¹⁶ adlı doktora tezinde Eski Uygur Türkçesine ait Altı Dişli Fil Hikâyesi, Aç Bars Hikâyesi, Kşanti Kılğuluk Nom Bitig, Huastuanift, Irk Bitig, İyi Kötü Prens Öyküsü eserlerinde sıfatlarla kurulan eş dizimleri incelemiştir.

Karahasan (2022), Daşakarmapathāvadānamālā'da Eş dizimlilik¹⁷ adlı yüksek lisans tezinde eserdeki eş dizimleri Ad + Ad, Sıfat + Ad, Ad + Eylem, Zarf + Eylem şeklinde kategorize ederek sıklık temelli bir yaklaşımla incelemiştir.

Canikli Aşçı (2023), Eski Uygur Türkçesinde Eş Dizim (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi Metinleri Örneğinde)¹⁸ başlıklı çalışmasında ilgili eserlerdeki eş dizimleri anlam temelli bir yaklaşımla tespit edip tasnif etmiştir.

Türkeş Sucu (2023), Eski Uygur Türkçesi Örneğinde Eş dizim (Altın Yaruk, Maytrisimit, Huastuanift, Kuanşi İm Puser)¹⁹ adlı yüksek lisans tezi çalışmasında isim + isim, isim + fiil, sıfat + isim biçiminde kurulmuş eş dizimleri incelemiştir.

3. Eş Dizimin Kavramsal Çerçevesi

Genel görüşe göre eş dizim, belirli sözcüklerin bir arada kullanılma eğilimidir. Kullanıcı, zihinsel süreçte dizisel boyuttan dizimsel boyuta aktarım yaparken söz dizimsel yapıları her defasında temelden yeniden kurmaz; deyim, atasözü, ikileme, birleşik sözcükler gibi donuk dil birimlerinden; dua, beddua, özdeyiş, küfür, iyi dilek, nezaket ifadeleri gibi söz kalıplarından ve görece daha serbest söz birleşimleri (word combinations) olan eş dizimlerden sıklıkla faydalanır.

¹³ Cuci, H. (2020). *Maytrisimit eşdizim sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

¹⁴ Akyol, H. (2022). *Altın Yaruk'taki fiillerin eşdizim sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

¹⁵ Elmalı, K. (2022). *Eski Türkçe köñül sözcüğü ve eşdizimliliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁶ Ağca, M. (2020). *Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁷ Karahasan, Yeliz. (2022). *Daşakarmapathāvadānamālā'da eşdizimlilik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁸ Canikli Aşçı, Ç. (2023). *Eski Uygur Türkçesinde eşdizim (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi Metinleri Örneğinde)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop: Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi.

¹⁹ Türkeş Sucu, N. (2023). *Eski Uygur Türkçesi Örneğinde Eşdizim (Altın Yaruk, Maytrisimit, Huastuanift, Kuanşi İm Puser)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop: Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Hill, bu durumu söylediklerimizin, duyduklarımızın, okuduklarımızın ve yazdıklarımızın - tahminler değişse de- %70'inin sabit ifadelerden (fixed expression) oluştuğunu belirterek ifade eder (2000, s. 53). Benzer bir tespit de Erman ve Warren'e aittir. Erman ve Warren (2000) bir metnin yarısından fazlasının -yaklaşık %55- hazır dilden oluştuğunu ve sadece %45'inin bağımsız sözcüklerle (single-word) kurulduğunu ifade eder.

Sinclair, dildeki bu ikili durumu *deyim ilkesi* (idiom principle) ve *açık seçim ilkesi* (open choice principle) ile açıklar. Sinclair, deyim ilkesi ile dilde üretimin büyük ölçüde önceden belirlenmiş sözcük grupları ve sözcük kalıplarıyla yapıldığını belirtir (1991, s. 110). Açık seçim ilkesinde ise üretimin söz dizimsel kurallar dâhilinde dilsel boşlukların çok sayıda karmaşık seçimin sonucu sözcükbirimlerle özgürce doldurulmasıyla yapıldığını bildirir (Sinclair, 1991, 109). İki yaklaşım arasında çelişki varmış gibi görünse de aslında bu iki model dilde birlikte işler. Kullanıcı dili bazen açık seçim ilkesiyle kelime kelime oluşturur, bazen de hazır ifadeleri (deyim ilkesi) kullanarak üretim yapar.

1950'lerden günümüze eş dizim kavramı üzerine dil bilimi alanında hatırı sayılır sayıda eser verilmiş olmasına rağmen dil bilimsel perspektif farklılıkları ve disiplinler arası yaklaşımlar eş dizimlere dair farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı bakış açılarının temelinde de dilin biyolojik, toplumsal, tarihsel, kültürel, bilişsel ve yapısal bir olgu olması vardır. Dildeki bu çok yönlülük eş dizimlerin tek bir kurumsal çerçeve ile açıklanmasını güçleştirmektedir.

Eş dizimleri bilişsel dil bilimi esasına göre ele aldığımızda metaforlar, bir kaynağı teşkil eden bir kavram alanının hedef konumdaki başka bir kavram alanına yansıtılması ile ortaya çıkar ve bu yansıtmanın temelinde bilişsel süreçler etkindir (Lakoff ve Johnson, 1980). Lakoff ve Johnson ünlü "time is money" metaforunda para ile ilgili olan *kıtlık*, *değer*, *harcanabilirlik* gibi kavramların (kaynak alan) bilişsel süreç neticesinde zaman kavramına (hedef alan) aktarıldığını ifade eder (1980). *Zamanı yönetmek*, *zaman harcamak*, *zamanı verimli kullanmak*, *zaman tasartufu* vb. ifadeler bu bilişsel süreç neticesinde ortaya çıkan dilsel ifadelerdir. Rosch (1975) bilişsel süreçte kelimelerin prototiplerle eşleştirildiğini bildirir. Bu durum eş dizimlerin oluşum sürecini de doğrudan etkiler. Rosch'un verdiği *red apple* örneği bu durumu açıklamaya yöneliktir. *red* sözcüğü *apple* için prototip bir özelliktir ve kullanıcının *red* sözcüğünü *apple* ile ilişkilendirmesi dünyayı nasıl kavramlaştırdığı ile ilgilidir. Fauconnier ve Turner da bu kavramsal bütünleşmeyi "safe" kelimesi ile açıklar ve kavramsal bütünleştirmenin aslında çok daha karmaşık bir süreç olduğunu ifade eder (2008, s. 27). "The child is safe", "The beach is safe", "The shovel is safe", "This tuna is dolphin-safe" vb. örnekler üzerinden kavramsal bütünleşme süreci ve dilbilgisel kalıpların bu süreçleri nasıl yansıttığı üzerinde durur (2008 s. 25-27). Bilişsel dil bilimine göre eş dizimlerin oluşumunda asıl olarak kavramsal bütünleşme süreçleri etkilidir.

Kavramlaştırma, kişinin dünya deneyimlerini soyutlaştırıp gruplandırmasıdır (Karadavut, 2023, s. 80). Bu süreç, bireyin çevresindeki olayları, nesneleri ve fikirleri anlamlandırmasını sağlar. İnsanların maddi ve manevi hayatı kavramlaştırma biçimleri doğrudan kültürleri ile ilişkilidir çünkü kültür, bireylerin dünyaya bakış açılarını, değerlerini ve anlamlandırma süreçlerini şekillendiren temel bir etkidir. Örneğin, bir toplumun doğaya dair kavramlaştırmaları, o toplumun coğrafi koşulları, tarihsel deneyimleri ve inanç sistemleriyle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, farklı kültürlerde aynı nesne ya da olay, farklı anlamlar ve semboller taşıyabilir; bu da kavramlaştırmanın kültürel çeşitliliğini ortaya koyar. Buradan hareketle eş dizimler, belirli kültürel kavramların ve değerlerin dilde nasıl ifade edildiğini yansıtır.

Örneğin Türkçede *arkadaşlık kurulur, açlık çekilir, ahenk bozulur, alışverişe ise çıkılır*. Almanca söyleyişte *arkadaşlık kapatılır (eine Freundschaft schließen), açlıktan mustarip olunur (unter Hunger leiden), ahenkten gelinir (aus dem Einklang kommen), alışverişe yürünür (zum Einkaufen gehen)* (Erikli, 2021). Bu durum Eski Uygur Türkçesi ile günümüz Türkiye Türkçesi arasında da kendini gösterir. Günümüz Türkiye Türkçesinde *günaha girilir, dile gelinir, dillere düşülür, dert çekilir, tuzak kurulur*; Eski Uygur Türkçesinde *günaha değildir “yazuk-ka t(ä)g-”, dil bulunur “til bul-”, dile girilir “tilkâ kir-”, dert görülür “ämğäk kör-”, tuzak vurulur “tuzak ur-” vb.*

Doğan’ın *gönül, yürek, kalp* tabanlı eş dizimsel yapılardan hareketle eş dizimlerin kültür ile olan ilişkisini ortaya koyduğu çalışmasında verdiği *gönlüne girmek, gönül açmak, gönlünü (gönül) yakmak, gönlünde kalmak, gönül yıkmak, gönülden irak olmak vb.; yüreği serinlemek, yüreğini serinletmek, yüreği parlamak, yüreği soğumak, yürek soğutmak, yüreği yanmak vb.; kalbini açmak, kalbine girmek, kalbi boş olmak, kalbi dolu olmak, kalbi sızlamak, kalbi çarpmak vb.* örnekler bu kültürel yansımanın belirgin örneklerindendir (2014). Eş dizimler toplumsal şuurun da yansıtıcıları olmaları bakımından dikkat çekicidir. Kalıplaşmış dil birimleri konuşurun toplumsal kimliğini de yansıtır (Doğan, 2016).

Tarihsel süreç içinde eş dizimlerin kullanım sıklığı değişebilir veya anlam kaymaları yaşanabilir. Örneğin *Divanü Lügati’t-Türk*’te geçen *tavar* “mal mülki servet” sözcüğü *tavar irkti-“servet, mal topladı”, tavar kizledi “mal gizledi”* örneklerinde genel manada *serveti, malı* ifade ederken günümüz Türkiye Türkçesinde *davar* sözcüğü anlam daralması sonucu koyun ve keçiye verilen ortak ad için kullanılmaktadır ve sözcüğün eş dizim sınırları da bu doğrultuda değişmiştir. Anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, başka anlama geçiş yolları ile dilde meydana gelen anlam değişimlerinin izleri eş dizimler üzerinde de etkilidir ve bu durum art zamanlı bakış açısı ile tespit edilebilir ve eş dizimlerin tarihsel seyri izlenebilir.

3.1. Eş Dizimin Tanımı

Modern anlamda eş dizim (collocation) kavramı ilk olarak Firth tarafından ortaya konmuştur. Firth’in *You shall know a word by the company it keeps!* ifadesi, sözcüklerin anlamlarının bağlam içerisinde diğer sözcüklerle kurdukları ilişkiler aracılığıyla belirlendiğini vurgular (1957, s. 11).

Eş dizimlilik, İngilizce *collocation* teriminden Türkçeye aktarılmıştır. Vardar, terimi “İki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması.” şeklinde tanımlar (2002, s. 94-95). İmer vd. (2011, s. 80-121) eş dizimliliği *birliktelik* madde başı altında “Sözcüklerin düzenli bir biçimde birlikte kullanılmaları durumu; örn. sigara içmek, yemek yemek, toplantı yapmak, konferans düzenlemek.”; *eş dizimlilik* madde başında da “İki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması.” şeklinde tanımlar. Doğan (2020) ise eş dizimliliği “Eş dizimlilik, iki ya da daha fazla sözcüğün sıklık kullanımına bağlı olarak dil bilgisel ve anlamsal sınırlılık olmamasına karşın keyfi kullanım normlarının oluştuğu, unsurlarının birbirini kısıtladığı ve birbirini gerektirdiği, dilde sürekli tekrar eden sözcük birleşmeleri olarak tanımlanabilir.” şeklinde ifade etmiştir.

Sinclair, eş dizimi kısa aralıklarla birlikte görülen sözcükler olarak tanımlarken (1991, s. 170); sözcük seçimlerinin ardışık olarak birbirini şartlandığına işaret eder (1970, s. 19). Halliday eş dizimi, sözcüklerin birbirine eşlik etme eğilimi olarak değerlendirir (2004, s. 11). Benson, eş dizimleri deyimisel olmayan sabit yapılar olarak sınıflandırır ve dil bilgisel-sözcüksel ayrımıyla sistemleştirir (2009, s. 19). Lewis, belirli sözcüklerin rastlantısal olmayan biçimde bir

arada bulunma sıklığına dikkat çeker (1997, s. 8). Mel'çuk'e göre eş dizimler iki bileşenli anlamsal dizimsel ögedir ve deyimleşme sürecinde bir evreyi oluşturur (Mel'çuk, 1998). Hausmann ise eş dizimi niceliksel (istatistiksel sıklık) ve niteliksel (sözcüksel sınırlılık) yönleriyle tanımlar; eş dizimlerin bir "temel" ve ona bağımlı bir "eş dizimsel" ögeyle kurulduğunu ifade eder (2006, s. 3-4).

Cowie'ye göre eş dizimler, sözcüklerin anlamlarını ve kullanım özelliklerini etkileyen anlamlı birlikteliklerdir (1981). Cowie (1981), eş dizimi bir birleşeni sabit kalırken en az bir birleşeni değişken olan bir birleşik birim olarak tanımlar ve sabit birimle değişken birim arasındaki ilişkiye göre eş dizimleri ikiye ayırır. Değişken birimin sabit birime sıkı biçimde bağlı olduğu, beraber anlam kazandığı eş dizimleri *kısıtlı eş dizimler* (restricted collocations) olarak adlandırır. *Açık eş dizimlerde* (open collocation) ise sabit birim ve değişken birim, dil bilgisel kurallar ve anlamsal sınırlara göre bir araya gelmelerine rağmen değişken birimin seçiminde daha geniş bir kombinasyon kullanılabilir (Cowie, 1981). Cowie, bu yaklaşımı 1994'te yazdığı eserde geliştirmiş ve sözcük birleşimlerini *serbest birleşimler*, *kısıtlı eş dizimler*, *simgesel deyimler*, *salt deyimler* olmak üzere dörde ayırarak incelemiştir (Eken, 2016).

Tanımlardan hareketle eş dizimlerin özellikleri ile değinilen hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Eş dizimler en az iki sözcüğün sıkça bir arada kullanıldığı, yaygın kabul gördüğü yapılardır.
- Eş dizimsel birliktelik belirli dizimsel kalıplar dahilinde bazen de yerleşik dil alışkanlıklarından hareketle oluşur ve bu birleşme nedensiz olabilir. Örneğin *ağır koku*, *yoğun koku*, *yoğun duman* eş dizimleri yaygınken *ağır duman* birlikteliği yaygın değildir.
- Eş dizimler, deyimler kadar donuk olmamakla birlikte belirli bir dereceye kadar sabittir. Bu birleşenlerden biri sabitken diğeri değişkendir.
- Sözcükler arasında kullanıcılar tarafından öngörülebilir bir anlamsal bağlılık vardır. Bu bağlılık kültürel veya dilsel alışkanlıklardan kaynaklanır. Bu yönüyle eş dizim ana dil konuşurları tarafından doğal ve anlaşılır kabul edilen sözcük birliktelikleridir.
- Eş dizimleri oluşturan sözcüklerde deyimler kadar olmasa da anlam kaymaları olabilir. Örn. *yüksek* ses.
- Eş dizimlerin anlamı bağlamdan bağımsız düşünülemez.
- Eş dizimler kullanıcının zihninde belirli kalıplar halinde depolanır.
- Eş dizimler dilin doğal akışı içinde dilin toplumsal, kültürel, bilişsel, yapısal, tarihsel yönünü yansıtır.

3.2. Eş Dizimliliğe İlişkin Yaklaşımlar

Eş dizimleri donuk dil birimlerinden, söz kalıplarından ve serbest söz dizimlerinden ayıran, eş dizimlerin sınırlarını belirleyen temel ölçütler farklı bakış açıları nedeniyle değişkenlik göstermektedir. Buna rağmen eş dizimlerin belirlenmesinde kullanılan ölçütler iki ana başlık altında ele alınabilir. Nesselhauf, bu iki görüşten birinde dil diziminde birlikte sık görülen sözcükler ile görülmeyenler arasında bir ayırım yapıldığını, bu nedenle bu görüşe *istatistiksel*, *sıklık temelli* veya *frekans tabanlı* yaklaşım denildiğini ifade eder. Diğer yaklaşımda ise eş dizimlerin bir dereceye kadar sabit ama tamamen sabit kabul edilmediğini ifade ederek bu yaklaşımı da *anlam odaklı yaklaşım* olarak adlandırır (2005, s. 12).

3.2.1. Sıklık Temelli Yaklaşım

Eş dizim kavramının kuramsal temelini atan Firth'in ardından, bu anlayış Halliday ve Sinclair'in çalışmalarıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda, sözcüklerin birlikte kullanılma sıklığı istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek eş dizim ilişkileri belirlenir. Halliday, eş dizimi sözcüksel öğelerin söz dizimsel olarak ilişkilendirilmesi olarak tanımlarken (1961, s. 276), sözcüklerin anlamdan bağımsız biçimde birlikte kullanılma eğilimine dikkat çeker (2004, s. 11). Ona göre eş dizimlilik, dil bilgisel ya da anlamsal sınırlardan ziyade sözcüklerin doğal kullanım örüntüleriyle belirlenir; *strong tea* ve *powerful car* gibi örneklerde görüldüğü üzere, belirli sözcükler yalnızca belirli sözcüklerle birlikte kullanılabilir (1966, s. 150). Ayrıca eş dizimsel birlikteliklerin, cümle sınırlarını aşabilecek biçimde geniş bir aralıkta yer alabileceğini de belirtir (1966, s. 151-152).

Sinclair, eş dizimi metin içinde belli bir mesafe içerisinde tekrar eden sözcük birliktelikleri olarak ele alır. Bu sözcük birlikteliklerinden birini *düğüm* (node), düğüme bağlı sözcük veya sözcükleri *düğümün eş dizimlisi* (collocate), düğüm sözcük ile eş dizimli sözcük arasındaki mesafeyi de *eş dizim aralığı* (span) olarak tanımlar (1991, s. 115-116). Sinclair'e göre, bu aralık genellikle dört sözcüğü aşmamalıdır. Eş dizimleri anlamlı ve rastlantısal olmak üzere ikiye ayıran Sinclair (1974), anlamlı eş dizimleri dilde yerleşik, anlamsal ve dil bilgisel bütünlüğe sahip birliktelikler olarak; rastlantısal eş dizimleri ise yüksek sıklığa rağmen anlamsal ya da yapısal bütünlük göstermeyen birleşimler olarak tanımlar.

Sadece sıklık kriteri eş dizimleri belirlemede yetersiz kalmaktadır. Çünkü bazı serbest birlikteliklerin ve deyimler gibi kalıplaşmış mecazlı ifadelerin de sıklık dereceleri yüksek olabilmektedir. Bununla beraber sıklık derecesi düşük olmasına rağmen eş dizim olarak kabul edebileceğimiz birliktelikler de mevcuttur. *Umudun rengi, hüznün sesi, yağmurun ezgisi* vb. edebî söyleyişler; *katmerli çatı, işlevsel bağlam* vb. terimsel ifadeler; *çay vurmak, mantı dökmek* vb. yöresel söyleyişler dilin geneline göre nispeten daha nadir birliktelikler olsa da anlamsal bakımdan eş dizim kriterlerine uygundur.

3.2.2. Deyimbilimsel Yaklaşım

Deyimler deyimleşme sürecinin bir sonucu olmakla birlikte bu süreçte ortaya çıkan bütün söz birlikleri deyim olarak adlandırılmaz. İki ya da daha fazla sözcük göreceli olarak sık şekilde kullanılmaya başladığında deyimleşme süreci de başlamış olur (Doğan, 2016, s. 89). Dil bilimciler deyimleşme sürecindeki sözcük birlikteliklerini kategorize etmeye çalışmış olsalar da anlam temelli yaklaşım temelde öznellik barındırdığından birbirinden farklı görüşler oraya çıkmış ve konu ile ilgili kesin sınırların çizildiği bir ayrıştırma yapmak mümkün olmamıştır.

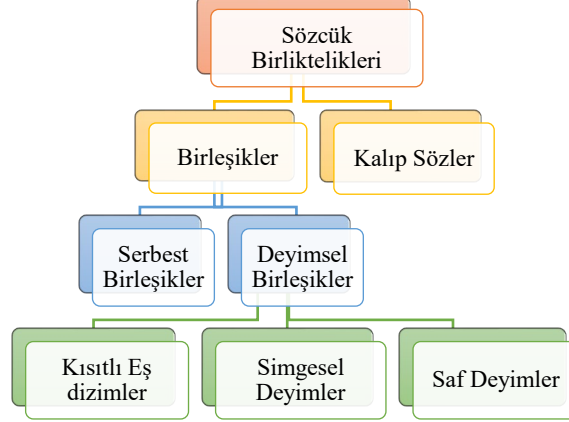
Benson (1986), Cowie (1978); Mel'cuk (1989); Hausmann (1984), eş dizimleri oluşturan sözcükbirimler arasında anlamsal bağlantıları ele alarak eş dizimleri donuk dil birimlerinden ve söz kalıplarından ayırmak için anlamsal kriterleri belirlemeye çalışmışlardır.

Deyimbilimsel yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Cowie, eş dizimlerin tespitinde *sıklık* (frequency) kriterini tek başına yeterli bir ölçüt olarak görmemiştir. Sıklık, eş dizimlerin belirlenmesinde yardımcı olabilir ancak Cowie'nin sınıflandırmasında asıl belirleyici olan anlamsal ve yapısal kısıtlamalardır.

Cowie, sözcük birlikteliklerini iki ana kategori altında sınıflandırır: birleşikler (composites) ve kalıp sözler (formulae) (1998, s. 145). Kalıp sözler, dilde belirli bir işlevi karşılayan, sabit, öngörülebilir ve bağlama uygun yapılar olarak tanımlanır. Birleşikler ise

deyimleşme derecesine göre *serbest birleşikler*, *kısıtlı eş dizimler*, *simgesel deyimler* ve *saf deyimler* olmak üzere dört gruba ayrılır.

Tablo 1: Cowie'nin Sözcük Birliktelikleri Aşamaları

Serbest birleşikler, sözcüklerin anlamlarında kayma olmaksızın dilbilgisel kurallar çerçevesinde bir araya geldiği, anlam bakımından şeffaf ve değiştirilebilir ifadelerdir (örn. *su içmek*, *kapıyı açmak* vb.).

Kısıtlı eş dizimler, en az bir ögesinde anlam kayması bulunan ancak genel anlamı açık olan, dilbilgisel ve anlamsal açıdan belli kısıtlamalara sahip yapılardır (örn. *take advantage*, *reach justice*) (Cowie, 1998, s. 172).

Simgesel deyimler, kısmen kalıplaşmış, doğrudan çevrilemeyen ancak anlam çıkarımına açık yapılardır. Örn. *blow your own trumpet* (kedinizi övmek) (Cowie, 1998, s. 163), *do a u-turn* (u dönüşü yapmak), *a clean sheet* (yeni bir sayfa) (Cowie, 1998, s. 17).

Saf deyimler ise tam anlamıyla donuklaşmış, değişime kapalı, özgün bir anlamı karşılayan sabit kalıplardır. Örn. *spill the beans* (ağızındaki baklayı çıkarmak), *a busted flush* (büyük kayıp) (Cowie, 1998, s. 17), *blow the gaff* (ağızdan kaçırmak, pot kırmak) (Cowie, 1998, s. 163).

Bu aşamalar genellikle birbirine geçişken şekilde bulunur ve bu aşamaların keskin çizgilerle ayrılması güçtür. Cowie, bu aşamaları birbirinden ayırmak için *anlamsal açıklık / kapalılık*, *değiştirilebilirlik* ölçütlerini kullanmıştır. Doğan, deyimleşme sürecinde yer alan birleşik unsurları ayırt etmede başka ölçütlere de ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş ve bunlara ilaveten *dilbilgisel biçimlenmişlik*, *genelleşme*, *anlamsal birlik* ve *güdüleme* ölçütleri üzerinde de durmuştur (2016, s. 100-138).

Anlamsal açıklık / kapalılık, sözcük birlikteliğinin bileşenlerinin anlamından bütününe anlamına ulaşıp ulaşamayacağı ile ilgilidir (Sel, 2020, s. 31). Anlamsal açıklık bulunan birlikteliklerde birlikteliği oluşturan göstergelerin gösteren-gösterilen ilişkisi bozulmamıştır. Gösterenin değeri dizgesel boyutta değişmemiştir. Sözcük öbekleri sözlüksel bir değere sahip değildir, birliktelik anlatımsaldır. Serbest birleşiklerin her bir unsuru ve eş dizimlerin ise bir unsuru anlamsal açıklık sergiler. Bu yönüyle serbest birleşikler ve eş dizimler, simgesel deyimler ve saf deyimlerden ayrılır. Serbest birlikteliği oluşturan sözcüklerin her biri gerçek anlamıyla kullanılırken eş dizimlerin bir unsuru kısmen mecazlaşmıştır. Örneğin *beyaz kâğıt* örneğinde birimler anlamsal açıklık bakımından serbest birleşik özelliği gösterirken *fikir almak* örneğinde *almak* sözcüğü kısmen mecazlaştığından birliktelik eş dizim özelliği sergilemektedir.

Kısıtlı eş dizimleri, serbest birleşikler, simgesel deyimler ve saf deyimlerden ayıran bir diğer unsur ise **değiştirilebilirlik** ilkesidir. Kısıtlı eş dizimlerde birlikteliği oluşturan birimlerin değiştirilebilirliği sınırlı bir kısıtlamaya tabidir. Eş dizimi oluşturan birimler nedensiz olarak sıklıkla bir arada kullanılsa bile birimlerden biri kısıtlı da olsa başka bir birimle aynı anlamı ifade edecek biçimde değiştirilebilir. Örneğin *katkı sağlamak / katkı yapmak, dava açmak / dava etmek, şikâyet etmek / şikâyetle bulunmak, karar değiştirmek / fikir değiştirmek, itiraz etmek / itirazda bulunmak, fikir vermek / fikir beyan etmek, izin almak / izin istemek, ödik kâlür- “kaleme almak” / ödik kıl- “kaleme almak”, kızığ taşgar- “kız evlendirmek, kız vermek” / kızın ber- “kızını evlendirmek, kız vermek” vb.*

Eş dizim konusunda **genelleşme** ilkesi, bir sözcüğün belirli bağlamlarda sıkça kullanılmasıyla zamanla daha geniş ve kapsayıcı bir anlam kazanmasını ifade eder. Bir sözcük, sürekli olarak belirli bir bağlamda ya da belirli sözcüklerle birlikte kullanıldığında, o sözcükle kurduğu ilişki sabitleşir. Sıklık temelli yaklaşımda genelleşme ilkesi temel ölçüt olarak kullanılsa da bu, eş dizimleri belirlemede tek başına yeterli değildir. *Kitap almak, ekmek almak, yol almak, hava almak* örnekleri kullanım sıklığı bakımından birbirine yakın olsa da bu birlikteliklerin hepsinin eş dizim olarak kabul edilmesi konusunda görüş ayrılıkları vardır. *Kitap almak, ekmek almak* birliktelikleri ile *hava almak, yol almak* eş dizimleri arasında anlam şeffaflığı, deyimleşme ve kalıplaşma, seçim kısıtlılığı açısından fark vardır. Anlamsal açıklık/kapalılık, değiştirilebilirlik ilkeleri ile beraber değerlendirildiğinde *ekmek almak, kitap almak* birlikteliklerini serbest birleşikler olarak kabul edebiliriz.

Anlamsal birlik eş dizimleri deyimlerden ayırt etmek için kullanılan bir ölçüttür (Sel, 2020, s. 31). Deyimler, kelimelerin tek tek anlamlarından farklı bir bütünsel anlam taşır. Deyimi oluşturan sözcüklerin anlamlarının silikleşmesi saf deyimlerde daha belirgindir. “Kendisinden üstün birinin çıkmasıyla gözden düşmek” manasındaki *pabucu dama atılmak* deyimini anlamsal birlik açısından bütünlük gösterir. Deyimin anlamı kendisini oluşturan sözcüklerin herhangi birinin anlamıyla ilişkili değildir, anlam bütünseldir.

Saf deyimler ile simgesel deyimleri birbirinden ayırt etmek için **güdüleme** kriteri kullanılır. Güdüleme bir konuşur ya da dinleyicinin bir deyimini ifade ettiği sözlüksel anlamın kaynağını anlayabilme yeteneğini ifade eder (Howarth, 1996, s. 24; Doğan, 2016, s. 136). *Kulak vermek* (dinlemek), *göz atmak* (kısaca incelemek), *ağzını açmak* (konuşmaya başlamak), *dili çözülmek* (konuşmaya başlamak), *sırtını dönmek* (ilişkiyi kesmek) deyimlerinin ifade ettikleri anlamlar *kulak, göz, ağız, dil, sırt* sözcükleri ile bir şekilde az çok ilişkilidir ve bu ilişki kullanıcı tarafından sezilebilir. Deyimin bütünsel anlamı da bu kelimelerin anlam dairesinin sınırları içindedir.

Eş dizimsel birlikteliklerin oluşmasında birlikteliği oluşturan birimler arasında söz dizimsel ve dil bilgisel bakımdan kurallı ve anlamlı bir biçimlenmişliğin bulunması esastır. “Tatilin detaylarını arkadaşlarına mesaj göndererek anlattı.” örneğinde *mesaj gönder-* eş dizimi isim + fiil şeklinde biçimlenmiş, söz dizimsel ve dil bilgisel açıdan kabul edilebilir, kendi anlam kalıbı içinde tamamlanmış bir yapı durumundadır. *Detaylarını arkadaşlarına* ifadesinde *mesaj gönder-* örneğindeki gibi bir birliktelik, söz dizimsel ve dil bilgisel biçimlenmişlik görülmez; bu birliktelik, anlamsal açıdan da tamamlanmış bir yapı oluşturmaz. Özkan, söz dizimsel ve dil bilgisel biçimlenişlerine göre eş dizim kalıplarını belirteç + fiil (açıkça söylemek, acı acı gülmek, açık konuşmak), sıfat + ad (güzel sanatlar, derin uyku), niteleyici söz + ad (bir güzel, bir ara, bir yana), fiil + ad (bilir kişi, çıkmaz sokak, koşar adım), fiil + fiil (dönüp bakmak, yakıp yıkmak,

verup devirmek), ad + ilgeç (bana göre, senin gibi, dünya kadar) olarak tasnif eder (2011, s. 27). Doğan ise Türkçede eş dizim kalıplarının genel olarak şu söz dizimsel kalıplarda gerçekleştiğini söyler: isim (=tümleç) + fiil (karar vermek, cinayet işlemek vb.), isim (=özne) + fiil (fırtına çıkmak, hava açmak vb.), sıfat + isim (keskin bakış, ağır yara vb.), zarf + fiil (sıcak davranmak, soğuk davranmak vb.), zarf + sıfat (oldukça zor, çok şiddetli vb.) (Doğan, 2016, s. 28).

3.3. Eş Dizimlerde Söz Dizimsel ve Anlamsal Ölçütlere Göre Düğüm Sözcüğünün Tespiti

Düğüm sözcük (node), bir eş dizimsel birliğin merkezinde bulunan, anlamın yüklenmesinde veya diğer sözcüklerin seçiminde belirleyici olan, söz dizimsel veya anlamsal baş (head) konumundaki sözcüktür. Düğüm sözcük, eş dizimin anlamını taşır, yapının anlamsal veya dil bilgisel çekirdeğini oluşturur. Eş dizimsel dizgelerin çözümlenmesinde düğüm sözcüğün doğru biçimde tespiti, anlam analizi, söz dizimsel yapı çözümlemesi ve derlem temelli istatistiksel çalışmalar açısından önemlidir.

Bir önceki bölümde Doğan (2016, s. 28) ve Özkan'ın (2011, s. 27) belirlediği eş dizimsel yapılar üzerinde durulmuştu. Orada da ifade edildiği gibi eş dizimler, farklı sözcük türleri ve gramer yapılarıyla kurulabilir. Türkçenin söz dizimsel açıdan sola dallanan yapısı genellikle eş dizimin ikinci unsurunun baş (head) sözcük konumunda olmasına neden olur. Eş dizimler, söz dizimsel açıdan değerlendirildiğinde eş dizimin düğüm sözcüğü ile yapının baş sözcüğünün örtüştüğü söylenebilir.

İsim (tümleç) + fiil (*ay tut-* “ay saymak, ay hesabı yapmak”, *tamga bas-* “damga basmak”), isim (özne) + fiil (“fırtına çık-, hava aç-”), sıfat + isim (*yanut bitig* “geçici senet”, sağlık koyn “sağimlık koyun”, ulug täptär “yüce defter”), zarf + fiil (*tüz ülüş-* “eşit paylaşmak”, *ädgü tut-* “iyi duruma getirmek”), zarf + sıfat (*arţuk ämgäklig* “fazla eziyetli”), isim + isim (*içgärü ağılık* “devlet hazinesi”, *şazın ayguçı* “din öğreticisi, din büyüğü”, *balık bæg* “şehir bey, şehir yöneticisi”) yapılarında söz dizimsel açıdan düğüm sözcük ikinci unsurdur. Birinci unsur ikinci unsuru tamamlayıcı, niteleyici, belirtici konumdadır. Hiyerarşik açıdan ikinci unsur birinci unsuru yönetir konumdadır.

İsim + yardımcı fiil ile kurulmuş yapılarda yardımcı fiil isimden fiil yapma eki gibi çalışır; bu yüzden yardımcı fiilin ismi fiilleştirme dışında belirgin bir işlevi yoktur (Karaağaç, 2011, s. 191) Bu nedenle bu yapılarda söz dizimsel ve anlamsal baş isim unsurudur. *Alp bol-* “güçleşmek, zorlaşmak”, *ärklig bol-* “sahip olmak”, *boş kıl-* “azat etmek”, buyan ber- “(başka birisine) sevap hediye etmek” vb. isim + yardımcı fiil yapısındaki birleşiklerin ne derece sözlükselleşip eş dizimlerden uzaklaştığı konusu da ayrıca tartışılmalıdır.

Söz dizimsel baş söz dizimsel hiyerarşiyi, anlamsal baş ise anlamsal hiyerarşiyi ifade eder. Söz dizimsel baş, cümlelerin dil bilgisel yapısında baskın olan ve diğer unsurları yöneten unsurdur; anlamsal baş ise yapının temel anlamını taşıyan unsurdur. Ancak bu iki unsur her zaman aynı olmayabilir.

“Otomobil kırmızı ışıktaki geçti.”, “Asker çantası çok dayanaklıymış.” örneklerinde *kızımızı ışıktaki ve asker çantası* eş dizimlerinin söz dizimsel olarak başı *ışık, çantası* sözcükleridir. Anlamsal baş ise bağlamdan hareketle ön plana çıkan *kırmızı, asker* sözcükleridir. Bu durum, dilde söz dizimsel yapı ile anlam yapısının her zaman örtüşmediğini, farklı düzlemlerde işlemekte olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle, dilsel analizlerde söz dizimsel ve anlamsal düzlemlerin

birbirini tamamlayıcı şekilde incelenmesi, dilin karmaşık yapısını daha bütüncül ve doğru bir şekilde anlamayı sağlar.

4. Sözlük

adaş arkadaş, eş, dost		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
1	%0,005	
adaş bol- arkadaş olmak, dost olmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf	1	1
“üç(ä)gün <i>adaş boltumuz</i> ” (Çeş33, 3) “...üçümüz arkadaş olduk.” (BK, 454)		
agılık hazine, depo (Wilkens, 2021, s. 17)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
7	%0,04	
içgärü agılık devlet hazinesi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“ <i>içgärü agılık</i> -ka bir y(a)stuk <i>içgärü agılık</i> -ka bir at berip” [Vas01, 14-15; SUK II, 134-135 (WP01)] “devlet hazinesine bir <i>yastuk</i> ile bir at verip...” (BK, 421)		
agış- ayrılmak, değişik olmak (Wilkens, 2021, s. 19)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
3	%0,02	
savta agış- sözünden dönmek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1
“bu <i>sav-ta</i> kayu-sı <i>agışar</i> -biz üçär yüz beşär otuz kunpu içrä kuvpar berüşür-biz” (ArSa2, 24-25) “Bu sözden hangimiz dönersek üç yüz yirmi beşer <i>kunpu</i> içeri (hazineye) ceza verimiz.” (BK, 375)		
al- almak, üzerine almak (Wilkens, 2021, s. 27)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
249	%1,26	
elig-tä al- elden (ödeme) almak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	4	1
“maña b(ä)g t(ä)m[ür-kä yunlak-]-lık böz kargäk bol[u]p kıyasudın-tın yüz [] <i>elig-tä al</i> p biz-niñ şuikü-t(ä)ki aka ini-lär bilä ülüş-lüg borluk-ta maña täğär iki [ül]üş [kıyasud]ın-ka togru tumlıtu satdım” (BaSa04, 1-5; SUK2) “bana, Bağ Tämür’e kullanmak için <i>böz</i> gerekli olup Kıyasudın’dan yüz [...] <i>elden al</i> p bizim Şuikü’deki ağabey ve kardeşlerimle [...] hisseli bağdan bana kalan iki hisse [...] Kıyasudın’a doğru bir şekilde sattım.” (BK, 386)		
ülüş al- pay almak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1
“yazuk-ka t(ä)gip <i>ülüş al</i> madın kişi-si [] yeti kamçı bārgä yep yitün” [Vas04, 34-35; SUK II, 138-141 (WP04)] “günaha girip, pay almadan, eşi [...] yedi kırbaç cezası alıp ölsün.” (BK, 422)		
tärkän al- kiralık almak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1
“umar-nıñ ala udın <i>tärkän al</i> dım” [HaKi03, 5-6; SUK II, 83-84 (RH14)] “Umar’ın alaca sığırını kiraladım.” (BK, 401)		
alp güç, zor, müşkül (Caferoğlu, 1968, s. 12)		

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
1	%0,005	
alp bol- güçleşmek, zorlaşmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1
“akam-nıñ boguz-ın yegädg(ä)li <i>alp bolmuş-ka</i> ” [EvlEd02, 3; SUK II, 118-119 (Ad02)] “...ağabeyimin karnımızı doyurması zora girdiğinden...” (BK, 419)		
anuk hazır, önceden hazırlanmış (Wilkens, 2021, s. 53)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
10	%0,05	
anukka ber- kiraya vermek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2	1
“y(a)rım ’äjiz yer-ni <i>anuk-ka berdim</i> ” (ArKi10, 7-8; SUK2) “yarım anız yeri hazırlamak üzere kiraya verdim.” (BK, 399)		
anuk bol- hazır olmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2	1
“örtgün-tä <i>anuk bolmuş-ta</i> ” [ArKi08, 5; SUK II, 77-78 (RH09)] “harman yerinde hazır olduğunda...” (BK, 498)		
anukka tut- kiralamak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	5	2
“yar]ım äjiz yerin <i>anuk-ka tut]</i> dım” (ArKi09, 6,7) “yarım boş yerini hazırlamak üzere kiraladım.” (BK, 399)		
arkalık arkalı, sırtlı (Wilkens, 2021, s. 63)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
3	%0,02	
arkalık bol- üstlenmek, desteklemek, arka çıkmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2	1
“ulug berim bolş-a [ol <i>arka-]-lık bolur</i> ” [ArKi02, 9-10; SUK II, 74-75 (RH06)] “Büyük vergi gelirse o üstlenir.” (BK, 397)		
asıra- (bir kişiye) bakmak, geçimini sağlamak, büyütmek; yönetmek, idare etmek; korumak (Wilkens, 2021, s. 73)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
4	%0,02	
asırayu tur- idare etmek, yönetmek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1
“nägü m-ä iş-küç sıkış ämgäk täğürmädin <i>asırayu turz-un</i> ” (BuYön28, 15-16) “...hiçbir iş küç, sıkıntı zahmet gelmeden (Ligui Tutuñ, manastırı) idare edip dursun.” (BK, 431)		
at at		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
61	%0,30	
ädärkä yaraşu at eyere yaraşır at		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı

sıfat + isim 4 1
 “*ädärkä yaraşu at berip*” [EvEd03, 3v; SUK II, 116-117 (Ad01)] “eyere yaraşır at verip” (BK, 419)

ulag at haber taşıyan görevlilerin kullandığı güçlü, dayanıklı ve hızlı at

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

sıfat + isim	1	1
“ <i>ulag at-lar-ka bökän şäli bir tagar saman ikinti</i> [küz]i[g]-kâ berz-ün” (BuYön75, 2-4) “...ulak atlarına bir <i>tagar</i> samanı ikinci düzenli iş sırası (olarak) versin.” (BK, 439)		

ay ay, kamer; ay (otuz günlük süre) (Wilkens, 2021, s. 84)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
346	%1,75

ay tut- ay saymak, ay hesabı yapmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil	12	4
“[kaç a]y tutsam(ä)n <i>ay tu/tu</i> p asıg[-ı birlä köni] [berür-mä]n” [Borç04, 3-4; SUK II, 93-94 (Lo11)] “Kaç ay tutsam ay sayarak (her ay için) faiziyle doğru olarak veririm.” (BK, 404)		

ayguçı danışman, müşavir, akıl veren; kumandan (Caferoğlu, 1968 s. 27)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
5	%0,025

şazın ayguçı dinî öğretici, din büyüğü, cemaat önderi, dinî unvan

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + isim	2	1
“ <i>şazın ayguçı jam k(ä)şi açarı</i> ” (Çeş37, 14) “din öğretici Jam Kâşi Açarı” (BK, 455)		

äçkü keçi

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
14	%0,071

sağlık äçkü sağimlık keçi

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

sıfat + isim	1	1
“iki sağlık koyn iki <i>sağlık äçkü</i> bir tākā bir oglak beş kozı birlä turugin-ta ölüp bardı.” (Çeş71, 2-4) “...iki sağmal koyun, iki sağmal keçi, bir teke, bir oğlak, beş kuzu otlaklıkta ölüp gitti.” (BK, 460)		

ädgü iyi, olağanüstü, üstün, güzel

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
7	%0,035

ädgü tuṭ- iyi duruma getirmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil	1	1
“apam birök bu ogul-nıñ küçin alıp bod-ka tægmiş-tä orun-ın yegin kılmayın <i>ädgü tuṭ</i> mayın kudı asır-a kişi-çä tuṭsar-män.” [EvEd01, 19-24; SUK II, 120-122 (Ad03)] “Eğer bu oğlun gücü arttığında, büyüdüğünde yerini iyileştirmeden, iyi hale getirmeden aşağı bir kişi gibi davranırsam, nereye giderse kendi istediği gibi gitsin.” (BK, 418)		

är äbçi karı koca

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
2	%0,01

är äbçi bol- karı koca olmak, evlenmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil	1	1
-------------------	---	---

“Bu ikägü bægär-lär-iñä ayıtmatın *är ’äbçi* bolmış-lar” (Çeş20, 4-6) “Bu ikisi, efendilerine sormadan karı koca olmuşlar.” (BK, 449)

ärklig güçlü, kuvvetli, bahadır (Caferoğlu, 1968, s. 210)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
51	%0,25

ärklig bol- sahip olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil	28	1
“kutadmış <i>ärklig bolzun</i> ” (ArSa02, 10) “Kutadmış sahip olsun” (BK, 377)		

ämğäklig eziyetli, dertli, kederli, sıkıntılı

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
1	%0,005

artuk ämğäklig fazla eziyetli

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

zarf + sıfat	1	1
anı iş-i []/[... nägü bolgay andım <i>art[u]k ämğäk-lig</i> [...] (Çeş55, 5-7) Onu, işi [...] ne olacak? Ondan fazla eziyetli [...] (BK, 458)		

äjiz nadasa bırakılmış (Wilkens, 2021, s. 54)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
18	%0,091

äjiz tut- nadasa bırakmak, ekin anızı olarak bırakmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil	5	2
“bu yer-kä <i>äjiz tuṭ</i> -a berim alım kälš-ä m(ä)n tāmür buk-a bilür -m(ä)n” (ArKi05, 5-6; SUK2) “Bu yeri anız tutsam <i>berim alım</i> (vergisi) gelse ben Tāmür Buka sorumlu olurum.” (BK, 397)		

äsük eksik, noksan

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
5	%0,025

äsük bol- eksik olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil	2	1
“ <i>äsük bolup</i> [ayıg ün]sär [ä]ligär yeti kamçı yep bu yöläk-kä tægmiş” (Çeş27, 20-21) “Eksik olup yalan ortaya çıkarsa elli yedişer kamçı yeyip bu Yöläk’e kalan...” (BK, 452)		

ät et

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
5	%0,025

äçkü äti keçi eti

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + isim	1	1
“kozi ätin <i>äçkü ätin</i> satıp” (Çeş71, 5-6) “kuzu etini, keçi etini satıp” (BK, 460)		

kozi äti kuzu eti

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + isim	1	1
“kozi ätin <i>äçkü ätin</i> satıp” (Çeş71, 5-6) “kuzu etini, keçi etini satıp” (BK, 460)		

bar mevcut, var, hazır (Wilkens, 2021, s. 142)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
60	%0,30

bar är- var olmak, mevcut olmak, hayatta olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + yard. fiil 12 4
 “bu şilavanti-lär *bar* ärginçä bular elänz-ün-lär”
 (Vak01, s. 30-31) “Bu *şilavantiler* var oldukça bunlar
 hüküm sürsünler.” (BK, 424)

bar yok bol- kaçmak, (kontratlarda) akdi
 yükümlülükten kaçınmak, ölmek (Wilkens, 2021, s.
 142)

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	29	3

“m(ä)n ansun [berg]i[nç]ä *bar yok bolsar-m(ä)n*”
 (Borç01, 2-3) “Ben Ansun [...] verinceye kadar var
 yok olursam (ölürsem)” (BK, 403)

bar- gitmek

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
48	%0,24

köçüp bar- göçmek, gitmek, göç etmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	1	1

“kayu-ka *köçüp barmatın* turur” (Çeş27, 19) “herhangi
 bir yere göçüp gitmeden durur.” (BK, 452)

bas- basmak

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
4	%0,02

tamga bas- damga basmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1

“t(a)mg-a-lar(i)mız-ı *basıp bertimiz*” (Çeş28, 10-11)
 “...damgalarımızı basarak verdik.” (BK, 453)

nişan bas- el işareti basmak (Wilkens, 2021,
 s. 492)

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1

“*nişan basıp* ıdtım” (Kar162, 5) “Nişan basıp
 gönderdim.” (BK, 588)

baş kafa, baş; başlangıç; sermaye (Wilkens, 2021, s.
 147)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
21	%0,10

başına bol- sorumlu olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“kapgu yok itük kulsar m(ä)n çintso şıla *baş-ına bolur*”
 [Rehin02, 14-15; SUK II, 124-126 (PI01)] “bir şeyler
 alırsa, zarar verirse bunun (sorumluluğu) ben Çintso
 Şıla’ya aittir” (BK, 417)

baş ur- faiz eklemek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	2	1

“it yıl altınç ay bir yanıka älig kanpu *başında urup* yüz
 älig kanpu berür-män” (Borç11, 3) “Köpek yılı altıncı
 ayın birinci gününde elli *kanpu* faiz ekleyip yüz elli
kanpu veririm.” (BK, 405)

bat- (tohum) yerleştirilmek (Wilkens, 2021, s. 150)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
5	%0,025

urug bat- tohum ekmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	4	2

“bu yer-kä näçä *urug bats(a)r* ikägü täñ üntürüp tarır
 biz” (ArKi07, 4-7; SUK2) “Bu yere her ne tohum
 ekilse ikimiz eşit büyütüp biçeriz.” (BK, 398)

bäg bey, hükümdar, yönetici

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
76	%0,38

balık bägi şehir beyi, şehir yöneticisi

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	2	2

“*balık bägi-kä* başl(a)g at berz-ün” (Çeş84, 12-13w)
 “Şehir beyine ondan başlamak üzere at versin.” (BK,
 463)

ber- vermek

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
519	%2,63

yanturu ber- geri vermek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	4	2

“borluk-ın k(a)ç(a)n til(ä)s(ä)r nägü-kä m-ä
 şıltaamayın *yanıturup berür-m(ä)n*” [Çeş21, 4-5; SUK
 II, 167 (Mi21)] “Bağı ne zaman isterse herhangi bir
 şeyi bahane etmeden geri veririm.” (BK, 450)

tapşurup ber- teslim edip vermek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	2	2

“bud(a)şiri bahşı-ka *tapşurup bertimiz*” [Çeş22, 16;
 SUK II, 165-167 (Mi20)] “Budaşiri Bahşı’ya teslim
 edip verdik.” (BK, 450)

bir bir

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
329	%1,66

birkä iki ber- bire iki vermek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	1	1

“*bir-kä iki berip* ağır kın-ka tägir-biz” [EvEd03, 4v-
 5v; SUK II, 116-117 (Ad01)] “...bire iki verip ağır
 cezaya çarptırılırız.” (BK, 420)

bitig yazı, kitap, belge, vesika, vasiyetname
 (Caferoğlu, 1968, s. 45)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
117	%0,59

baş bitig asıl sözleşme

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	7	4

“suçadı tutuñ-tın satgın almış. borluk -nıñ *baş bitigi*-in
 tiläp tapmadım” (Mak10, 2-3) “Suçadı Tutuñ’dan satın
 aldığım bağın asıl sözleşmesini (baş bitigi) arayıp
 bulamadım.” (BK, 443)

bitig bütür- vasiyetname hazırlamak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1

“*bitig [bütürüp bertim*” [Vas04, 32-33; SUK II, 138-
 141 (WP04)] “...vasiyetname [...] hazırlayıp verdim.”
 (BK, 422)

bitig kıl- sözleşmek yapmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	26	5

“bu üç-otuz böz-üg *bitig kılmış* күн üz-ä män basa
 togrıl tükäl berdim” (ArSa9, 6-8; SUK2) “Bu yirmi üç
 bözü sözleşme yapılan günde ben Basa Toğrıl,
 tamamen verdim.” (BK, 380)

boş bitig azatlık belgesi, azatname

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	6	2

“burhan kulu atl(ı)g ogul-an-ka ögkâ kaḡka buyan-ı tığ-ün tep *boş bitig* bertim” [Vas06, 5-7; SUK II, 136-137 (WP02)] “Burhan Kulu adlı oğlana, annesine babasına sevabı ulaşsın diye azat etme belgesi verdim.” (BK, 423)

çın bitig gerçek sözleşme, asıl sözleşme

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1

“soḡ baya *çın bitig* ol tep ç(a)m ç(a)rım kıl(m)a-z-m(ä)n” (Çeş21, 3-4; SUK II, 167 (Mi21)) “Sonradan önceki gerçek sözleşmedir deyip itiraz etmem.” (BK, 450)

ıdış bitig geçici sözleşme

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1

“baş bitig *ıdış bitig* ol soḡ baya *çın bitig*” (Çeş21, 2-3; SUK II, 167 (Mi21)) “Turı’nın bağı için bana yazıp verdiği asıl sözleşme, geçici sözleşmedir.” (BK, 450)

ög bitig ana senet

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	7	3

“taşık baş-ındakı {ta} yarım tärini yarım torku-nı turı-tın alıp *ög bitig*-i yok bolmış için tutup turgu y(a)nut bitig bertim(i)z” (Mak05, 2-4) “Taşık için yarım deriyi yarım ipeği Turı’dan alıp ana senedi (ög bitigi) yok olduğu için (bunun yerine) tutulacak yeni bir geçici senet (yanut bitig) verdik.” (BK, 444)

ulam bitig devir sözleşmesi

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1

“*ulaḡm bitig* tuta yer [alguçı korsuz bolzun]” (ArSa01, 2) “devir sözleşmesine (ulam bitig) sahip olarak yer alacak (kişi) zarar görmesin.” (BK, 377)

yanut bitig cevap mektubu

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1

“vıkıdan-ka *yanut bitig* berürmân” (Mak02, 2) “Vıkıdan’a cevap mektubu veririm.” (BK, 443)

yanut bitig geçici senet

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	2	1

“taşık baş-ındakı {ta} yarım tärini yarım torku-nı turı-tın alıp *ög bitig*-i yok bolmış için tutup turgu y(a)nut bitig bertim(i)z” (Mak05, 2-4) “Taşık için yarım deriyi yarım ipeği Turı’dan alıp ana senedi (ög bitigi) yok olduğu için (bunun yerine) tutulacak yeni bir geçici senet (yanut bitig) verdik.” (BK, 444)

boş özgür, boş (Wilkens, 2021, s. 188)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
7	%0,035

boş kıl- azat etmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“tiḡüy tayşı m-ä takı öz-gä kişı-lär m-ä yulup alaym *boş kıl*ayın tesär” (Dilek04, 10-12) “Tiḡüy Tayşı veya başka kişiler beni alıp azat etmeyi düşündüklerinde...” (BK, 441)

tört yolu boş bol- yolu bahtı açık olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“örü tag-ka kudı kum-ka b(a)rsar *tört yolu boş bolz-un*” (AzEt01, 13-14) “...yukarı dağa aşağı çöle -istediği

herhangi bir yere- giderse, dört yolu da boş (açık) olsun” (BK, 421)

buçuḡ geçersiz, hükümsüz (Wilkens, 2021, s. 195)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
5	%0,025

buçuḡ bitig geçici senet

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat+ isim	1	1

“ög bitigi yok bolmış-ka *buçuḡ bitig* berdim” (Mak11, 4-5; SUK II, 152-153 (Mi06)); “Ana senedi (ög bitigi) kaybolduğu için geçici senet verdim.” (BK, 446)

buçuḡ bol- geçersiz olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	3	2

“bu bitig *buçuḡ bolz-un*.” (Mak10, 6-7) “Bu sözleşme geçersiz olsun.” (BK, 446)

buyan sevap, iyi amel; şans, bereket, kurtuluş, karizma; parlaklık, ihtişam, görkem (Wilkens, 2021, s. 207)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
10	%0,050

buyan ber- (başka birisine) sevap hediye etmek, sevap bağışlamak (Wilkens, 2021, s. 207)

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	4	2

“öz köḡül-inçä *buyan berip* yorız-un” [Vas06, 10; SUK II, 136-137 (WP02)] “...kendi gönlünce sevap bağışlayıp yaşasın.” (BK, 423)

bütür- bitirmek, tamamlamak

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
19	%0,096

bütür~ ber- tamamlayıp vermek, bitirip vermek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	15	5

“bir kâpâz-lig ton *bütürüp berz*-[ü]n” (BuYön39) “bir pamuklu elbise hazırlayıp versin.” (BK, 433)

çam çarım tartışma, dava, iddia itiraz (Wilkens, 2021, s. 142)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
46	%0,23

çam çarım kıl- itiraz etmek, iddia etmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	41	6

“biz ikigü-nüḡ eçim(i)z inim(i)z kam(i)z kadaş-ım(i)z adın ymä kim kayu kişı *çam çarım kıl*maz-un ayıtmaz-un [iş]tämâz-ün-lär” (ArSa9, 12-13; SUK2) Biz ikimizin, bizim ağabeyimiz, küçük erkek kardeşimiz, akrabamız, hiç kimse itiraz etmesin, sormasın, istemesin.” (BK, 381)

çın gerçek, doğru (Wilkens, 2021, s. 228)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
41	%0,20

çın bol- gerçek olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	4	1

“söz-i çın bols(a)r öz baş-ı[m] ölü-r-m(ä)n” (Ra03, 7-8) “...sözü gerçek olursa kendimi öldürürüm.” (BK, 443)

çız çizmek, yazmak, kaleme almak (Wilkens, 2021, s. 231)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
-----------------	----------------

6	%0,03
nişan çiz- nişan çizmek	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + fiil	3 1
“nişan çizip bitig berdim” [HaKi02, 16; SUK II, 81-82 (RH13)] “nişan çizip sözleşme verdim” (BK, 401)	
çoğı gürültü, patırtı, şamata, gumbürtü (Wilkens, 2021, s. 236)	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
1	%0,005
çoğı bol- anlaşmazlık olmak	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1 1
“biz üçağı ävdä üç çoğı bolmış-ka...” (Çeş98, 2-3)	
“biz üçümüz evde çok anlaşmazlık olduğu için...” (BK, 466)	
enç- rahat, huzurlu, sakin (Wilkens, 2021, s. 257)	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
1	%0,005
enç kıl- huzur sağlamak, huzur getirmek, sakinleştirmek; huzura kavuşmak, sakinleşmek, yatışmak (Wilkens, 2021, s. 257)	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1 1
“küçüm yetmiş -inçä iş küç kılıp tapınıp yazmış-ım yok” (Dilek04, 26-27) “Ben gücüm yettiğince çalışıp, hizmet ederek kusur işlemiyorum.” (BK, 442)	
ig hastalık (Wilkens, 2021, s. 295)	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
2	%0,01
ağır ig ağır hastalık	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
sıfat + isim	2 1
“m(ä)n tüşiki ağır igkâ t(ä)gmiş-kä ädgü ayıg bolg(a)y-m(ä)n tep kişim şılañ-ka bitig koğdum” [Vas01, 1-4; SUK II, 134-135 (WP01)] “Ben Tüşiki, ağır hastalığa yakalandığımdan ve iyi ya da kötü olacağım belli olmadığından eşim Şılañ’a vasiyet bıraktım.” (BK, 421)	
iş iş	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
23	%0,11
iş bol- yer edinmek, bir yere sahip olmak (Keskin, 2020, s. 675)	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	4 3
“şilavanti-lär-niñ köñül-lär-inçä iş bolmış-ın uka y(a)rl(i)k(a)p” (Vak01, 11) “şilavantilerin gönüllerinde yer edindiğini anlamayı lütfederek...” (BK, 424)	
iştin taştn bol- ortadan kaybolmak (Keskin, 2020, s. 675)	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2 1
“berginçä iştin taştn bolsar-m(ä)n” [Borç49, 5; SUK II, 92 (Lo09)] “verinceye kadar ortadan kaybolursam...” (BK, 415)	
kalan bir vergi çeşidi; arazi vergisi, gayrimenkul vergisi (Wilkens, 2021, s. 321)	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
38	%0,18
kalan käs- arazi vergisi kesmek	

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	18	2
“çakudu t(ä)mükä baş-lıg elçi-lär bilä k(a)l(a)n käsip inçü bag-çı-ka k(a)l(a)n käsmiş yok” (Dilek01, 35-38)		
“Çakudu Tümükä başta olmak üzere elçilerin kalan kesip tımar bağcılarına kalan kestiği yok.” (BK, 440)		
kalan tut- arazi vergisi ödemek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	3	2
“yastuk-nı alıp üür [tarır yer]ıntarıp kalan tutup kayu-ka köçüp barmanın turur” (Çeş 27, 9) “Yastukı alıp darı ekilen yerini ekip kalan (vergi) verip herhangi bir yere göçüp gitmeden durur.” (BK, 452)		
kargaşa kargaşa, karışıklık		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
2	%0,10	
kargaşa kıl- karışıklık çıkarmak, kargaşaya sebep olmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1
“mundın songara män özüm oğlarım [=oglanım] ak-a in-im on-lukum yuz-lukum kim kim m-ä çam kargaşa kılmañun-lar” (Çeş95, 7-10) “Bundan sonra benim kendi oğlum, ağabeyim, küçük erkek kardeşim, onluğum, yüzlüğüm, herhangi bir kargaşa yaratmasınlar.” (BK, 466)		
käzig dizi, sıra, saf (Wilkens, 2021, s. 365)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
33	%0,16	
baş käzig ber- sıra vermek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2	2
“kızıl-ka [barg]u tört at-ta suvasdı onı bir at baş käz-ig berip lükçün turpan at-ka tutz-un” (BuYön25, 2-5)		
“Kızıl’a gidecek dört attan birini ilk düzenli iş sırası (olarak) verip Lükçün ve Turfan (arasında gidecek) ata sayınsın.” (BK, 430)		
käzigkâ tut- sırasını tutmak, hesabını tutmak, hesabını saymak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	9	1
“bargu iki at bir ulag-çı bilä [el y]añ-inça asıg-ı bilä bu künki käzig- [-kâ t]utz-un” (BuYön40, 1-3)		
“...varacak iki at, bir arabacı ile ülke töresine göre faiziyle bugünkü düzenli iş sırası (hesabına) sayınsın.” (BK, 433)		
kıym ~ kın ceza, cezalandırma, eziyet, acı, keder, dert, dayak (Wilkens, 2021, s. 376)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
10	%0,050	
ağır kın ağır ceza		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	6	2
“bir-kâ iki berip ağır kın-ka tãgir-biz” [EvLEd03, 4v-5v; SUK II, 116-117 (Ad01)] “...bire iki verip ağır cezaya çarptırılır.” (BK, 419)		
kız kız, kız (evlat), bakire (Wilkens, 2021, s. 142)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
25	%0,126	
kız alıp ber- kız alıp vermek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
fiil + fiil	6	2

“turmuş atlıg ogul-nı özüm-tin tugmuş-ça ok sakınıp kız alıp berip yan-a mendâ ogul kız tuga ol oglum birlâ tâñ tüz tutup” [EvEd01, 9-13; SUK II, 120-122 (Ad03)] “Turmuş adlı oğlanı kendimden doğmuş gibi dikkatle gözetip, kız alıp verip, yine çocuğum olursa onunla birlikte eşit tutup...” (BK, 418)

korlug zararlı, zarara girmiş

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
17	%0,086

korlug bol- zarara uğramak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	16	1

“yuld[acı kişi *korlug bolz-un*]” (Arsa04, 10; SUK 2) “geri alacak kişi zarara girsın” (BK, 378)

korsuz zararsız, zarara uğramamış

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
17	%0,10

korsuz bol- zarara girmemiş

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	18	1

“bu bitig tuța kıyasudın korsuz bolz-un” (BaSa04, 16) “Bu sözleşmeye sahip olarak Kıyasudın zarar görmesin.” (BK, 387)

koyn koyun

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
52	%0,26

sağlık koyn sağimlik koyun

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1

“iki *sağlık koyn* iki sağlık açkü bir tākā bir oğlak beş kozi birlâ turugın-ta ölüp bardı.” (Çeş71, 2-4) “...iki sağmal koyun, iki sağmal keçi, bir teke, bir oğlak, beş kuzu otlaklıkta ölüp gitti.” (BK, 460)

köñül gönül, yürek; niyet (Wilkens, 2021, s. 405)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
9	%0,045

öz köñül~ kendi isteği~, kendi gönlü~

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	4	2

“öz *köñül*-inçā buyan berip yorız-un” [Vas06, 10; SUK II, 136-137 (WP02)] “...kendi gönlünce sevap bağışlayıp yaşasın.” (BK, 423)

kurug kuru, kurumuş, çıplak, yalın, özelliği olmayan

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
4	%0,020

kurug kal- mahrum kalmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2	1

“maña tãgir yastuk-tın *kur[u]g kalır-m(ä)n*” (Çeş27, 10-11) “...bana kalan *yastuktan* mahrum kalırım.” (BK, 452)

niyam kuşalapks etik kurallar ve iyi işler (Wilkens, 2021, s. 492)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
1	%0,005

niyam kuşalapks kıl- dine ahlaka uygun iyi ameller işlemek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim+ yard. fiil	1	1

“*niyam kuşalapks kılıp* biz-kā buyan berip olurz-un” (BuYön28, 8-9) “...iyi ameller işleyip bize sevap kazandırarak yaşasın.” (BK, 431)

küç güç; yetki, kudret, otorite (Wilkens, 2021, s. 435)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
39	%0,19

ärklig bağ eşi küçin tut- gücünü kullanmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	11	1

“*ärklig bağ eşi küçin tutup* alayın yulayın tesär-lär” [ArSa02, 13-14; SUK II, 8-9 (Sa03)] “Eğer güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derlerse...” (BK, 377)

küçin al- güçlenmek, kendini geçindirecek duruma gelmek, otorite sahibi olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“apam birök bu ogul-nıñ *küçin alıp* bod-ka tãgmış-tā orun-in yegin kılmayın ädgü tutmayın kudı asır-a kişi-çā tuțsar-män.” [EvEd01, 19-20; SUK II, 120-122 (Ad03)] “Eğer bu oğlun gücü arttığında, büyüdüğünde büyüdüğünde yerini iyileştirmeden, iyi hale getirmeden aşağı bir kişi gibi davranırsam...” (BK, 419)

küç ber- güç vermek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“[kan]-l(a)r-ım-ız-ka *küç berip* yorıdımız” (Dilek01, 46) “hanlarımıza güç verip yaşamıştık.” (BK, 440)

küç kıl- gücünü kullanmak, çalışmak, emek sarf etmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	3	1

“küçüm yetmiş -inçā iş *küç kılıp* tapınıp yazmış-ım yok” (Dilek04, 26-27) “Ben gücüm yettiğince çalışıp, hizmet ederek kusur işlemiyorum.” (BK, 441)

küç~ yet- gücü yetmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	1	1

“*küçüm yetmiş -inçā* iş *küç kılıp* tapınıp yazmış-ım yok” (Dilek04, 26-27) “Ben gücüm yettiğince çalışıp, hizmet ederek kusur işlemiyorum.” (BK, 441)

küz güz, sonbahar (Caferoğlu, 1968, s. 124)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
17	%0,086

küz yañı güz mevsimi, güz zamanı

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	12	1

“*küz y(a)ñı*-ta säkiz şinj künçit köni berürm(ä)n” [Borç12, 4-5; SUK II, 106-107 (Lo24)] “Güz zamanında sekiz *şinj* susamı doğru olarak veririm.” (BK, 405)

lab sadaka, bağış (Wilkens, 2021, s. 449)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
3	%0,015

lab tut- sadaka vermek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	3	2

“ayag-ka tãgimlig. vaptso şilavanti baş-ın şilavanti-lär-kä. *lab tutup*” (Vak01, 6-7) “saygıdeğer Vaptso Şilavanti başta olmak üzere (diğer) *şilavantilere* sadaka verip...” (BK, 424)

nom kitap, öğretici kitabı, eser, metin (Wilkens, 2021, s. 494)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
-----------------	----------------

6	%0,030
ıduk nom kutsal öğreti	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
sıfat + isim	1 1
“bu ıduk nom kün m(ä)n baçañ tutuñ-k(ı)y-a çiz-tım” (Kar86. 6-8) “Bu kutsal öğreti kitabını ben Baçañ Tutuñkıya çizdim.” (BK, 480)	
ogrı hırsız, eşkıya, haydut, soyguncu (Wilkens, 2021, s. 503) täv hile, marifet, yalan, aldatma, fesat, entrika, kandırma (Wilkens, 2021, s. 705)	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
3	%0,015
ogrı täv kıl- hırsızlık yapmak	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2 1
“ogul-k(ı)y-a çintso şıla-nıñ ävintäki-lär bilä yorıp <i>ogrı täv kılsar</i> ” [Rehin02, 12-13; SUK II, 124-126 (Pl01)] “oğlancık Çintso Şıla’nın evindekilerle birlikte hırsızlık yaparsa...” (BK, 418)	
ogulluk evlatlık (Wilkens, 2021, s. 504)	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
3	%0,015
ogulluk ber- evlatlık vermek	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	2 2
“turmuş atlıg oğlum-nı sufbak-ka el törü-si birlä <i>ogul-luk berdim</i> ” [EvlEd01, 3-4; SUK II, 120-122 (Ad03)] “...Turmuş adlı oğlumu Sufbak’a ülke töresiyle evlatlık verdim.” (BK, 418)	
öl- ölmek	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
24	%0,12
ölüp bar- ölüp gitmek	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
fiil + fiil	1 1
“iki saglık koyın iki <i>saglık açkü</i> bir tākā bir oğlak beş kozı birlä turuğın-ta <i>ölüp bardı</i> .” (Çeş71, 2-4) “...iki sağmal koyun, iki sağmal keçi, bir teke, bir oğlak, beş kuzu otlaklıkta ölüp gitti.” (BK, 460)	
ölüp ıdıp bar- ölüp gitmek	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
fiil + fiil	1 1
“ağır ıgkā t(ä)gip <i>ölüp ıdıp bargay-m(ä)n</i> ” [Vas06, 2-3; SUK II, 136-137 (WP02)] “...ağır hastalığa yakalanıp ölüp gideceğim...” (BK, 423)	
öri kudı yukarı aşağı	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
14	%0,071
örü kudı bol- kuvvetçe aşağı olmak (Wilkens, 2021, s. 418), ortadan kaybolmak	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	8 2
“bu tarıg berginçä <i>örü kudı bolsar-m(ä)n</i> ” (Borç02) “Bu tahıl verinceye kadar ortadan kaybolursam...” (BK, 403)	
sat- satmak	
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
71	%0,36
ötgürü sat- devretmek, başkasına vermek	
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı Varyant Sayısı
isim + fiil	28 1

“taplasar özi tutzun taplamasay adın kişikā *ötgürü satzun*” (ArSa02, 10) “isterse kendisi kullansın, istemezse başka kişiye devretsin.” (BK, 377)

sañgka yor- satışa çıkarmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1
“s(a)ñg-ka yorıp yüz y(a)stuk-ka k(ä)sişdimiz” [Çeş25, 5-6; SUK II, 172-173 (Mi26)] “...satışa çıkarıp (fiyatını) yüz <i>yastuk</i> (şeklinde) kararlaştırdık” (BK, 451)		
satgın (satıg) satış, muamele, ticaret (Caferoğlu, 1968, s. 198)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
4	%0,02	

satgın al- satın al-

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	4	2
“suçadı tutuñ-tın <i>satgın almış</i> . borluk -nıñ baş bitigi-in tiläp tapmadım” (Mak10, 2-3) “Suçadı Tutuñ’dan satın aldığım bağın asıl sözleşmesini (baş bitigi) arayıp bulamadım.” (BK, 446)		

söz söz, emir, buyruk (Caferoğlu, 1968, s. 210)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
44	%0,22

söz~ yoru- sözü geçerli olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	15	2
“ärklig bağ eşi kücin tu[tup alayın yulayın tesärlär bu yer täñinçä iki] yer berip <i>söz-lär-i yorımazun</i> ” (ArsA04, 9-10; SUK2) “Güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derlerse bu yer dengince iki yer verip sözleri geçerli olmasın.” (BK, 378)		

şazın (**şazin**) disiplin, öğreti, Budist öğreti, dinî cemaat (Wilkens, 2021, s. 647)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
11	%0,055

şazın ayguçı dinî bir unvan, din öğreticisi

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	4	1
“basa [koç]o el bağ(ä)t-läriñä ançası-lar-ka <i>şazın ayguçı</i> -ka şazın [u]lug-larıña el-kä bod[un]-ka... buyan-ı täğz-ün tep... pintuñ atl(ı)g kırkyaş-lıg kıtay oğlan-ın nom bitig bilir üçün tokuz yastuk çao berip yulup altım” [AzEt01, 3-9; SUK II, 130- 132 (Em01)] “...sonra Koço il beylerine, müfettişlere, din öğreticilerine, din büyüklerine, devlete, millete... sevabı ulaşsın diye... Pintuñ adlı, kırk yaşındaki Kıtay erkek kölesini öğreti bildiği için dokuz <i>yastuk çao</i> verip satın aldım” (BK, 420)		

şazın ulug din büyüğü, dinî önder

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“basa [koç]o el bağ(ä)t-läriñä ançası-lar-ka şazın ayguçı-ka <i>şazın [u]lug-larıña el-kä bod[un]-ka... buyan-ı täğz-ün tep... pintuñ atl(ı)g kırkyaş-lıg kıtay oğlan-ın nom bitig bilir üçün tokuz yastuk çao berip yulup altım</i> ” [AzEt01, 3-9; SUK II, 130- 132 (Em01)] “...sonra Koço il beylerine, müfettişlere, din öğreticilerine, din büyüklerine, devlete, millete... sevabı ulaşsın diye... Pintuñ adlı, kırk yaşındaki Kıtay erkek kölesini öğreti bildiği için dokuz <i>yastuk çao</i> verip satın aldım” (BK, 420)		

tarı- ekmek, yetiştirmek, dikmek, işlemek, (tarlayı) sürmek (Wilkens, 2021, s. 677)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
2	%0,010

tarıg tarı- tahıl ekmek [ArKi11, 2-5; SUK II, 71-72 (RH03)]

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	2	1

“töküz-t(ä)ki *tarıg tarımak*-ka yer-ni altmışak-ka apam-ka on iki sıtır ço yak-a-sın elig-tä alıp berürmân” [ArKi11, 3-5; SUK II, 71-72 (RH03)] “Töküz'deki tahıl ekmek (için olan) yeri Altmışak'a, büyük babama, on iki *sıtır ço* kirasıyla elden alıp veririm.” (BK, 399)

tarkınç (tarıkınç) sıkılma, rahatsızlanma, öfke (Caferoğlu, 1968, s. 226)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
11	%0,005

tarkınç kıl- sıkıntı vermek, sıkıntı yaratmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“ol y(a)rl(i)g *t[ar]kınç [kıl]*madın şilavanti-lär-niñ köñül-lär-inğ iş bolmış-ın uka y(a)rl(i)k(a)p” (Vak01, 10-12) “O buyruk sıkıntı yaratmadan (ve buyruğun) *şilavanti*lerin gönüllerinde yer edindiğini anlamayı lütfederek...” (BK, 421)

taş dış, dışarı, dışarıda

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
15	%0,076

taş t(ä)gil bol- kaybolmak, yok olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“bu 'aşāk barır-ta kälir-tä *taş t(ä)gil bolsar*” [HaKi02, 12; SUK II, 81-82 (RH13)] “Bu eşek gelip giderken kaybolursa...” (BK, 401)

täg- varmak, ulaşmak; erişmek, elde etmek, değmek; yapmak, zarar vermek; tesir etmek, etkisini göstermek (Wilkens, 2021, s. 688)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
50	%0,25

kunka täg- cezaya çarptırılmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	4	3

“bir-kä iki berip ağır *kın-ka tägir-biz*” [EvlEd03, 4v-5v; SUK II, 116-117 (Ad01)] “...bire iki verip ağır cezaya çarptırılır.” (BK, 420)

buyan~ täg- sevab ulaşmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	4	1

“burhan kulı atl(i)g ogul-an-ka ögkä kañka *buyan-ı tägz-ün* tep boş bitig bertim” [Vas06, 5-7; SUK II, 136-137 (WP02)] “Burhan Kulı adlı oğlana, annesine babasına sevabı ulaşsın diye azat etme belgesi verdim.” (BK, 423)

yazuk-ka t(ä)g- günaha girmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + fiil	2	2

“*yazuk-ka t(ä)gip* ülüş almadın kişi-si [] yeti kaççı bārgä yep yitün” [Vas04, 34-35; SUK II, 138-141 (WP04)] “günaha girip, pay almadan, eşi [...] yedi kırbaç cezası alıp ölsün.” (BK, 422)

tägil mevcut değil, yok (Wilkens, 2021, s. 688)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
1	%0,005

tägil bol- kaybolup gitmek

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“bu 'aşāk barır-ta kälir-tä *taş t(ä)gil bolsar* beş yaşar yaraŭ 'aşākig berür-mân” [HaKi02, 11-14; SUK II, 81- 82 (RH13)] “Bu eşek gidip gelirken yok olursa (kaybolursa) beş yaşında bir eşeği hazırlayıp veririm.” (BK, 401)

tägin- saygıyla yapmak; yerine getirmek, başarıyla sonuçlanmak, (kendini bir şeye) vermek, uğraşmak

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
34	%0,17

yükün~ tägin- saygıyla eğilmek, hürmet göstermek, saygı duymak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	2	2

“Beş mantal yinçürü töpön yükünü täg[inür] m(ä)n” (Çeş93, 1) “Beş *mañdala* (ile) baş eğerek saygı gösteririm.” (BK, 465)

tälim pek çok, çok, sayısız, sık, bol (Wilkens, 2021, s. 692)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
3	%0,015

tälim bol- çok olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	3	1

“bu tuş-ta [e]lçi-lär *tälim bolup* kal[an] [kö]p iş bolmuş üçün” (BuYön18, 2-4) “...bu zamanda elçiler çok olup kalan (işleri de) çok olduğu için...” (BK, 429)

täñ denk, müşabih (Caferoğlu, 1968, s. 233)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
41	%0,010

täñ öñ eşit pay

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1

“nāçä oğlan-larım bolša ol oğlan-lar birlä *täñ öñ* ülüş kopı berür-mân” [EvlEd01, 9-13; SUK II, 120-122 (Ad03)] “...ne kadar evladım olursa olsun, onlarla birlikte eşit payı tamamen veririm” (BK, 418)

täñ tüz tuğ eşit tutmak, eşit davranmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	2	1

“turmış athg ogul-nı özüm-tin tugmış-ça ok sakınıp kız alıp berip yan-a mendä ogul kız tugsa ol oğlum birlä *täñ tüz tuğup*” [EvlEd01, 9-13; SUK II, 120-122 (Ad03)] “Turmuş adlı oğlanı kendimden doğmuş gibi dikkatle gözetip, kız alıp verip, yine çocuğum olursa onunla birlikte eşit tutup...” (BK, 489)

täptär defter (Caferoğlu, 1968, s. 234)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
4	%0,02

ulug täptär yüce defter

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	4	1

“*ulug täptär-tä* bititmiş nägü ki-mim-tin taş nägü m-ä yok” (Ra02, 4-7) “Yüce defterde yazılmış herhangi bir kişimden başka herhangi bir (kişi) yok.” (BK, 422)

tär ~ t(ä)r kira, kira bedeli (Wilkens, 2021, s. 701)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
9	%0,045

kün t(ä)ri günlük kira bedeli		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“ol kim kün-tä bermäsär-m(ä)n <i>kün t(ä)ri</i> bilä berür-m(ä)n” [Borç54, 14-15]; SUK II, 100-101 (Lo18)] “O günde vermezsem günlük kirasıyla veririm.” (BK, 416)		
ton elbise, giysi, giyim, kıyafet, giyecek (Wilkens, 2021, s. 730)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
12	%0,010	
yiväk ton ipek elbise		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1
“bir <i>yiväk ton</i> berz-ün” (Çeş84, 14) “bir ipek elbise versin.” (BK, 463)		
törü töre, örf, kanun, nizam (Caferoğlu, 1968, s. 250)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
11	%0,055	
el törüsi ülke töresi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	2	2
“turmuş atlıg oğlum-nı <i>el törü-si</i> birlä oğul-luk berdim” [EvlEd01, 3-4; SUK II, 120-122 (Ad03)] “...Turmuş adlı oğlumu <i>el törü-si</i> a ülke töresiyle evlatlık verdim.” (BK, 418)		
kan törü han töresi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“ <i>kan törü</i> dä yorug törüdü iki şıg bugday on yeti tişürim böz berälim” (Çeş84, 10-11) “han töresine, öğreti töresine göre iki <i>şıg</i> bugday, on yedi yumak böz verelim.” (BK, 463)		
oğul törüsi evlat töresi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	2	2
“ <i>oğul törüsi</i> birlä ölginçä köni bışığ tapınzun” (EvlEd01, 7-8) “evlat töresine göre ölünceye kadar doğru ve istekli biçimde hizmet etsin.” (BK, 418)		
toym törüsi rahip töresi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“toym bolup <i>toym törüsi</i> ntä yorigay mu m(ä)n” (Dilek04, 8-9) “Rahip olup rahip töresince yaşar mıyım” (BK, 441)		
yorug (yorık, yorig) törü öğreti töresi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“kan törüdü <i>yorug törü</i> dä iki şıg bugday on yeti tişürim böz berälim” (Çeş84, 10-11) “han töresine, öğreti töresine göre iki <i>şıg</i> bugday, on yedi yumak böz verelim.” (BK, 463)		
tut- tutmak, kapmak, yakalamak, almak, algılamak, kavramak; almak, saklamak, muhafaza etmek; kabul etmek, onaylamak. (Wilkens, 2021, s. 461)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
49	%0,24	
tuta tur- muhafaza etmek, tutup durmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
fiil + yard. fiil	2	1

“anın bu *tuta turgu* bitig bertürtümüz” (BuYön28, 16) “Böylece bu (elde) tutulup duran sözleşmeyi verdirdik.” (BK, 431)

ud sığır, inek, öküz (Wilkens, 2021, s. 784)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
45	%0,22

sokumluk ud kasaplık sığır, kasaplık et

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1
“biz bodun-ka bir <i>sokum-luk ud</i> berip bodun-nuñ kının-ka tığar-biz” (Çeş30, 18-20) “...biz halka bir kasaplık et verip halkın cezasına çarptırılırız.” (BK, 453)		

ülüşlög hisseli

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
13	%0,065

tüz ülüş- eşit paylaşmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
zarf + fiil	1	1
“ogul-um s(a)mbodu bilä <i>tüz ülüş</i> ip alz-un-lar” (EvlEd02, 13; SUK II, 118-119 (Ad02)] “...oğlum Sambodu ile eşit paylaşip alsınlar.” (BK, 418)		

tüz ülüşlög eşit hisseli

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	3	1
“eçim kançuk bilä <i>tüz ülüş-lög</i> iç [=üç] şıg yerim atı kutlug taş-ka toguru tumlıtu şat-ım” (ArSa13, 3-5; SUK2) “ağabeyim Kançuk ile eşit hisseli üç şıg yerimi adı Kutlug Taş olan kişiye doğru bir şekilde sattım” (BK, 382)		

yaka kira, kira bedeli

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
15	%0,07

yakaka tut- kiralamak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	3	1
“tän ülüş-lög yerin iki şıg <i>yak-a-ka</i> tuñum” (ArKi05,5-6; SUK2) “eşit hisseli yerini iki şıg (tahıl karşılığında) kiraladım” (BK, 397)		

yantut minnettarlık, bedel, karşılık, alınma, kabul (Wilkens, 2021, s. 861)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
2	%0,010

yantut bol- geri vermek, iade etmek (Keskin, 2020, s. 676)

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1

“yinä kay-ka *yantut bolmış* năğü kim yol-ınta sävinç buka munta yok ärsär” [Vas07, 5; SUK II, 142-144 (WP06)] “Yinä Kaya’nın şehrine geri verilecek şeylerle ilgili, Sävinç Buka burada yoksa...” (BK, 424)

yañ örf, adet, kullanılış (Wilkens, 2021, s. 862)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
32	%0,16

el y(a)ñı ülke töresi

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	13	2

“bermädin kaçürs(ä)r-m(ä)n *el y(a)ñın* -ça tüşi bilä köni berzün-lär” (Borç14, 6-7; SUK II, 103-104 (Lo21)) “Verme zamanını geçirirsem ülke töresine göre faiziyle doğru olarak versinler (=veririm).” (BK, 406)

tutug y(a)nı rehin töresi		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	2	1
“äv tåg yogun iş [iş]lätsär män el-niñ <i>tutug y(a)nı</i> ñça berürmän” (Rehin01, 8) “Evdeki gibi çok iş yaptırırsam ülkenin rehin töresine göre veririm.” (BK, 417)		
yarat- hazırlanmak, süslenmek, süslemek, dekore etmek, teçhiz etmek, donatmak, donamak, düzenlemek (Wilkens, 2021, s. 867)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
14	%0,07	
yaraŋu ber- hazırlamak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
fiil + yard. fiil	8	2
“bu ok ögän-tä ok yer täñiñçä yer kutlug taş-ka <i>yaraŋu berip</i> alz-un-lar” (ArSa13, 17-18; SUK2) “Kutlug Taş’a bizzat bu su kanalında bizzat bu yer dengince yer hazırlayıp vererek geri alsınlar.” (BK, 383)		
yarlıg emir, ferman, buyruk, yarlık (Caferoğlu, 1968, s. 287)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
12	%0,06	
yarlıg bol- buyruk olmak, buyrulmak		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	7	5
“saña <i>yarlıg bolgu</i> üçün üç küri tarıg-ka çuv berdi” (BuYön33, 4-5) “Sana buyruk olduğu için üç <i>küri</i> tahıla (bunun karşılığında) makbuz verdi.” (BK, 432)		
ulam yarlıg devir buyruğu		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	1	1
“nägü ymä iş küç tågürtmägü üz-ä <i>ulam y(a)rl(i)g</i> bertürü y(a)rl(i)k(a)yuk ärmış.” (Vak01, 8-9) “...hiçbir iş güç değmemesi hakkında devir buyruğu (ulam yarlıg) verdirerek buyurmuş imiş.” (BK, 424)		
ulug yarlıg yüce hüküm, yüce buyruk, yüce emir		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	1	1
“[ul]ug y(a)rlıg bolz-un” (Dilek01, 61) “(Hanımızın) yüce hükmü olsun!” (BK, 440)		
yeg iyi, pek iyi (Caferoğlu, 1968, s. 292)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
1	%0,005	
yeg~ kıl- daha iyi duruma getirmek,		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	1	1
“apam birök bu ogul-nıñ küçin alıp bod-ka tågmiş-tä orun-ın <i>yegin kıl</i> mayın ädgü tutmayın kudı asır-a kişi-çä tuțsar-män.” [EvEd01, 19-24]; SUK II, 120-122 (Ad03)] “Eğer bu oğlun gücü arttığında, büyüdüğünde yerini iyileştirmeden, iyi hale getirmeden aşağı bir kişi gibi davranırsam, nereye giderse kendi istediği gibi gitsin.” (BK, 418)		
yer yer, yeryüzü, toprak, arazi, alan, saha, bölge, zemin, ülke, tarla (Wilkens, 2021, s. 889)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
200	%1,014	
ülüşlög yer hisseli yer, ortak sahipli		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	2	1

“srkuy-takı mahmur-a birlä *ülüş-lög* yerimni iki tüz-in tarıp yezün” [HaKi02, 9-11; SUK II, 81- 82 (RH13)] “Srkuy’daki Mahmura ile hisseli yerimi iki eşit şekilde ekip (çıkan ürünü) kullansın.” (BK, 401)

yınak cihet, taraf, yön (Caferoğlu, 1968, s. 294)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
50	%0,25

öñtün yınak doğu taraf

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	7	1

“bu yer-niñ sıçısı *öñtün yınak* ağılık sanlıg yer” (ArSa2,16-17) “bu yerin sınırını doğu tarafında hazineye ait yer...” (BK, 377)

küntün yınak güney taraf

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	3	1

“*küntün yınak* ymä ağılık sanlıg yer” (ArSa2, 17-18) “güney tarafında da hazineye ait yer...” (BK, 377)

keğin yınak batı taraf

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	3	1

“*keğin yınak* ymä ağılık sanlıg yer” (ArSa2, 18) “batı tarafında da hazineye ait yer...” (BK, 377)

kudı yınak aşağı taraf

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	2	1

“kudı yına[k k]umar sañun-nuñ yeri adırar” [ArSa17, 9; SUK II, 4-5 (Sa01)] “Aşağı tarafından Kumar Sañun’un yeri ayırır.” (BK, 384)

tagtın yınak kuzey taraf

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
sıfat + isim	5	1

“*tag-tın yınak* kiçiky-a yeri adırar” (ArSa2, 18-19) “kuzey tarafında Kiçikya’nın yeri ayırır” (BK, 377)

yol yol

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
32	%0,010

kañlı yol kañrı yolu

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	2	2

“[a]tl(ı)g kıt(a)y oğlan-ı taştn sın-ka *kañlı yolın* körgäli barıp bir böz ton tapıp kälmiş.” (Çeş82, 5-7) “adlı Kıtay kölesi, dışarıda mezarlığa doğru kañrı yolunu görerek bir böz elbise bulup gelmiş.” (BK, 462)

yol azukluk yol azığı

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + isim	2	2

“*yol az-uk-luk* iki küri min kâr[sin...]” (BuYön08, 2) “...yol azığı olarak iki küri un Kârsin...” (BK, 427)

yori- yürümek, gitmek, hareket etmek (Caferoğlu, 1968, s. 210); (hukuka göre) geçmek, geçerli olmak (Wilkens, 2021, s. 914)

Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi
69	%0,35

asırıp yori- besleyip büyütme

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
fiil + fiil	2	2

“oğlum altmış k(a)y-a-nı *asırıp yorız-un*” [Vas01, SUK II, 134-135 (WP01)] “oğlum Altmış Kaya’yı besleyip büyütün.” (BK, 421)

sav~ yori- sözü geçerli olmak

Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
-----------------	------------------	----------------

isim + fiil	15	5
“ayıtg(a)lı istäg(ä)li sakınsar-lar <i>savları yorımaz-unlar</i> ” (ArSa02, 12-13) “(Bir şey) sormayı, istemeyi düşünürlerse sözleri geçerli olmasın.” (BK, 377)		
yok yok, mevcut değil, bulunmayan (Wilkens, 2021, s. 909)		
Sıklık derecesi	Sıklık yüzdesi	
72	%0,36	
yok bar bol- kaçmak, <bar yok bol- > (kontratlarda) akdî yükümlülükten kaçınmak (Wilkens, 2021, s. 142), ölmek		
Eş dizim Yapısı	Eş dizim Sıklığı	Varyant Sayısı
isim + yard. fiil	32	3
[“berür-mä]n beğinçä [yo]k <i>bar bolsam</i> (ä)n ävt[äkilär] köni] berz-ün” (Borç04, 4-5) “Verinceye kadar yok var olursam (ölürsem) evdekiler [...] doğru olarak versin.” (BK, 404)		

5. Sonuç

Eski Uyğur Türkçesi hukuk belgelerinde yer alan eş dizimsel ifadeler, dilin yapısal ve anlamsal özelliklerini yansıtmının yanı sıra dönemin kültürel, toplumsal ve hukuki kodlarını da ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, eş dizimlerin tanımı, kavramsal çerçevesi ve tespit yöntemleri ele alınmış; sıklık temelli ve deyimbilimsel yaklaşımlar karşılaştırılarak tarihî metinlerde eş dizim analizinin sınırlılıkları ve imkânları tartışılmıştır.

Eş dizimler, dilin doğal akışı içinde kalıplaşan ve anlam üretiminde kritik rol oynayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Uyğur Türkçesi hukuk belgelerinde yapılan incelemeler, eş dizimlerin dönemin hukuki terminolojisini, toplumsal ilişkilerini ve kültürel değerlerini yansıttığını göstermiştir.

bitig kıl- “sözleşme yapmak”, *bitig bütür-* “vasiyetname hazırlamak”, *baş bitig* “asıl sözleşme”, *boş bitig* “azatname”, *kalan käs-* “arazi vergisi kesmek”, *kınka tög-* “cezaya çarptırılmak”, *agır kın* “ağır ceza”, tutug y(a)nın “*rehin töresi*”, *el y(a)ı* “ülke töresi” gibi eş dizimler, mülkiyet işlemleri, vergilendirme ve miras gibi konularda gelişmiş bir yasal kelime dağarcığını yansıtır.

är äbçi bol- “karı koca olmak” ve *ogulluk ber-* “evlatlık vermek” gibi terimler, aile dinamiklerini ve toplumsal yükümlülükleri vurgular.

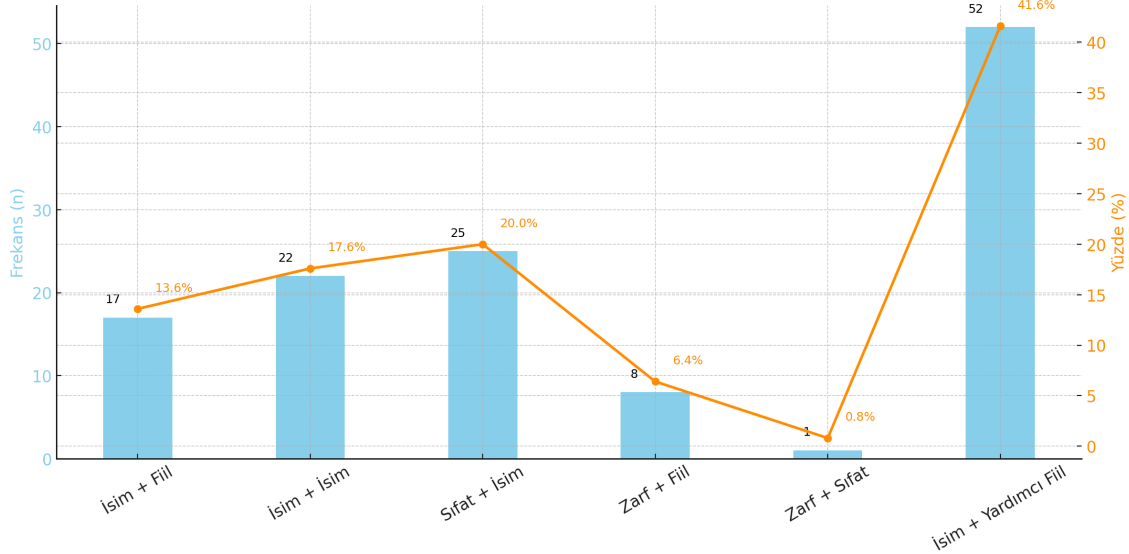
anukka ber- “kıraya vermek”, *tärkän al-* “kiralık almak”, *yakaka tut-* “kiralamak”, *elig-tä al-* “elden (ödeme) almak”, *tüz ülüşlög* “eşit hisseli”, *ülüş al-* “pay almak”, *bar yok bol-* (kontratlarda) akdî yükümlülükten kaçınmak, *baş ur-* “faiz eklemek” gibi eş dizimler, ticaret, kiralama ve borç ödeme odaklı detaylı bir ekonomik kelime dağarcığını gösterir.

buyan ber- “sevap bağışlamak”, *yazukka tög-* “günaha girmek”, *niyam kuşalapqş kıl-* “iyi ameller işlemek”, *şazın ayguçı* “dini öğretici” ve *ıduk nom* “kutsal öğreti” gibi eş dizimler özellikle dinî değerlerin etkisini yansıtır.

Çalışmada benimsenen nitel analiz yöntemi, tarihî metinlerin sınırlı hacmi ve dil içi çeşitliliği nedeniyle istatistiksel yöntemlerin yetersiz kalabileceği durumlarda anlamsal ve yapısal ölçütlerin önemini vurgulamıştır. Eş dizimlerin deyimleşme, sözlükselleşme ve birleşik sözcük haline gelme süreçleri incelenerek, dilin zaman içindeki değişim dinamikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, eş dizimler ile birleşik sözcükler arasındaki geçişkenlik, dilin kavram üretme mekanizmalarını anlamak açısından önemli bir veri sunmuştur.

Eski Uygur Türkçesi hukuk belgelerinde toplam 125 eş dizim tespit edilmiştir. Hangi yapıda toplam kaç eş dizimin tespit edildiği aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Tablo 2: Eş Dizim Yapılarının Frekans ve Oran Dağılımı

Sonuç olarak bu çalışma, Eski Uygur Türkçesi hukuk belgelerindeki eş dizimsel yapıların dil bilimsel ve kültürel boyutlarını ortaya koyarak, tarihî metinlerin çözümlenmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Eş dizimlerin incelenmesi, yalnızca dilin yapısal özelliklerini değil, aynı zamanda toplumun düşünce yapısını ve hukuki sistemini anlamak için de değerli bir araçtır. Bu tür çalışmaların genişletilerek sürdürülmesi, Türk dili tarihinin farklı dönemlerine ışık tutacak ve dil-kültür etkileşiminin derinlemesine anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Ağca, M. (2020). *Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyol, H. (2022). *Altun Yaruk'taki fillerin eşdizim sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1936). Uygurca yazılar arasında. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 2, 101-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkarkeolojidergisi/issue/67124/1048216>
- Arat, R. R. (1964). Eski Türk hukuk vesikaları. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1. <https://makale.isam.org.tr/handle/123456789/149935>
- Benson, M. (1986). *The BBI combinatory dictionary of English: A guide to word combinations*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (2009). *The BBI dictionary of English word combinations* [rev. ed. of BBI Combinatory Dictionary of English, 1986]. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Caferoğlu, A. (1934). Uygurlarda hukuk ve maliye ıstılahları. *Türkiyat Mecmuası*, 4, 1-44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172760>
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Clark, L. V. (1975). *Introduction to the Uyghur civil documents of East Turkestan (13th–14th cc.)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bloomington: Indiana University.

- Cowie, A. P. (1978). The nature of collocational meaning. In J. P. B. Allen (Ed.), *English Lexicography: The State of the Art* (pp. 123-142). Oxford: Oxford University Press.
- Cowie, A. P. (1981). The treatment of collocations and idioms in learners' dictionaries. *Applied Linguistics*, 2(3), 223-235. Doi: 10.1093/applin/II.3.223
- Cowie, A. P. (Ed.). (1998). *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Oxford: Clarendon Press. Doi: 10.1093/oso/9780198294252.001.0001
- Cuci, H. (2020). *Maytrisimit eşdizim sözlüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Canikli Aşçı, Ç. (2023). *Eski Uygur Türkçesinde eşdizim (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi Metinleri Örneğinde)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop: Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi.
- Doğan, N. (2014). Bir kültür unsuru olarak eşdizimsel yapılar. B. Şişman ve M. Düzenli (Ed.) *Gençlik ve Kültürel Mirasımız / Uluslararası Kongre bildiri kitabı içinde* (ss. 507-518). Samsun: Ceylan Ofset. https://ortakatsakinleri.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/04/sempozyum_tum_cilt_1.pdf
- Doğan, N. (2016). *Türkiye Türkçesinde fül eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi.
- Doğan, N. (2020). Türkçede sözcük ve dilbilgisi ilişkisi: Dilbilgisel eşdizim kalıpları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1945-1957. Doi: 10.18506/anemon.821972
- Eken, T. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 28-47. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/183474>
- Elmalı, K. (2022). *Eski Türkçe könlül sözcüğü ve eşdizimliliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erman, B., & Warren, B. (2000). The idiom principle and the open choice principle. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, Vol. 20(1), pp. 29-62. Doi: 10.1515/text.1.2000.20.1.29
- Erikli, F. (2021). Bir sözlük tasarısı: Türkçe öğrenen yabancılara yönelik bir eşdizim sözlüğü. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 5(1), 38-61. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1758178>
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2008). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.
- Hausmann, F. J. (1984). *Lexicographie: Ein handbuch für lexikologen*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hausmann, F. J., & Blumenthal, P. (2006). Présentation: Collocations, corpus, dictionnaires. *Langue Française*, 2(150), 3-13. Doi:10.3917/lf.150.0003
- Hill, J. (2000). Revising priorities: from grammatical failure to collocational success. (Ed.: M. Lewis), *Teaching Collocation*. Hove: Language Teaching Publications, 47-69.
- Halliday, M. A. K. (1961). Categories of the theory of grammar. *WORD*, 17(2), 241-292.
- Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a linguistic level. In F. R. Firth, C. E. Bazell, vd. (eds.), *Memory of F. R. Firth* (pp. 148-162). Longman.
- Jones, S., & J. M. Sinclair. (1974). English lexical collocations. A Study in Computational Linguistics. *Cahiers de Lexicologie*, 24, 15-61. Doi: 10.15122/isbn.978-2-8124-4277-3.p.0017

- Karağaç, G. (2011). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara: Kesit.
- Karadavut, A. (2023). *Organ adlarıyla kurulan eski Türkçe deyimlerde duygular*. Konya: Palet.
- Karahasan, Yeliz. (2022). *Daśakarmapathāvadānamālā'da eşdizimlilik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Conceptual metaphor in everyday language. *The Journal of Philosophy*, 77(8), 453-486. Doi:10.2307/2025464
- Le Coq, A. von. (1918). Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan. *Túrán*, (1), 449-460.
- Le Coq, A. von. (1919). Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, Westasiatische Studien*, 11, 93-109. (Reprinted in *SEDTF*, 3, 519-537).
- Mel'čuk, I. (1989). *Dependency syntax: Theory and practice*. Albany: State University of New York Press.
- Mel'čuk, I. (1998). Collocations and lexical functions. In A. P. Cowie (ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications* (ss. 23-53). Oxford: Clarendon Press.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Özkaya, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde belirteçlerle fiillerin birlikte kullanılması ve eş dizimlilikleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk vergi terimleri*. Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4, Ankara: KÖKSAV.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam öncesi Uygurlarda toprak hukuku*. Ankara: Ötüken.
- Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler / Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben*. Leningrad: Akademiya Nauk.
- Rosch, E. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104(3), 192.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J., Jones, S., & Daley, R. (1970). *English collocation studies: The OSTI report*. London: Continuum.
- Sel, P. (2020). *Runik harfli metinlerde eşdizimlilik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkeş Sucu, N. (2023). *Eski Uygur Türkçesi Örneğinde Eşdizim (Altun Yaruk, Maytrisimit, Huastuanift, Kuanşi İm Pusar)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop: Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des altuigurischen: Altuigurisch - Deutsch - Türkisch Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca - Almanca - Türkçe*. Göttingen: Harrassowitz Verlag.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dil bilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte* (J. Oda, P. Zieme, H. Umemura & T. Moriyasu, Haz.). Ōsaka: Daigaku Shuppankai.
- Zieme, P. (1974). Ein uigurischer Landverkaufsvertrag aus Murtuq. *Asiatische Forschungen (AoF)*, 1, 295-308.

Zieme, P. (1977). Drei neue uigurische Sklavendokumente. *Asiatische Forschungen (AoF)*, 5, 145-170.

Extended Abstract

Collocations are not only linguistic phenomena; they are also structures that reflect historical, social and cultural realities. These expressions in Old Uyghur Turkish legal texts show both the natural development of language and the projection of cultural concepts in language. The study provides important theoretical contributions on the definition, classification and differentiation of collocations from compound words and constitutes a valuable source for understanding the role of collocations in the historical development of Turkish.

In linguistics, collocations are recognized as one of the basic building blocks of a language's vocabulary and expressive power. Collocations, which are defined as the situation in which words come together not randomly but in a certain order and frequency to form relatively stereotyped meanings, are an indispensable research area for understanding the vitality, dynamism and cultural codes of the language. This study focuses on the collocations found in Old Uyghur Turkish legal texts, one of the early periods of the Turkish language, and aims to analyze the meaning-making mechanisms and linguistic stereotyping processes of these structures.

The main data source of the study is Berker Keskin's comprehensive work titled "Old Uyghur Turkish Legal Documents". The transcribed texts and their translations in the aforementioned work have been included in the analysis by preserving their original form to a great extent.

The study primarily adopts a phraseological approach to identify and analyze collocations. This approach focuses on the stereotyped phrases, i.e. "meaning units", that words form together in certain contexts, rather than their individual meanings. In the study, the frequency-based approach was used only to determine collocation potential, while the actual evaluation was based on criteria such as contextual fixation, semantic unity, modifiability and degree of idiomatization. The combination of these two approaches allowed for a more comprehensive understanding of the functioning of collocations at both linguistic and cognitive levels.

In this article, the concept of collocation is discussed in detail within the framework of different theoretical approaches (frequency-based and idiomatic approaches). The definition of collocations, their main features and various classification models are examined in detail. In this context, linguistic criteria for distinguishing collocations from compound words and idioms are emphasized.

Collocations, in their most general definition, are the tendency of two or more words to occur together in language with a certain frequency that is not coincidental. These groups of words may express a different or more specific meaning than the sum of the meanings of the individual words.

One of the issues discussed in the theoretical framework of the study is the distinction between collocations and compound words. Although the distinction between collocations and compound words is attempted to be determined by criteria such as frequency, stereotyping, idiomatization, clarity of meaning, modifiability and contextual fixation, these criteria are not sufficient on their own, but together they provide a meaningful classification. While collocations reflect the way the language produces meaning, cultural codes and mindset, they can become idiomatic over time and turn into internal-centered or external-centered compound words. Especially in noun + noun structures, criteria such as semantic and structural integrity and grammatical flexibility make the distinction difficult, but the conceptualization process affects the lexicalization of these structures. For example, while concentric compound words such as "fighter jet" express a fixed concept, collocations such as "road map" can acquire variable meanings depending on the context. Due to the dynamic nature of language, the distinction between collocations and compound words cannot be made with precise lines and requires a multifaceted evaluation in context.

The study emphasizes the central role of collocations in the process of concept generation and meaning construction in language. Language not only names existing concepts, but also constructs new concepts through collocations. In technical and specific fields, such as legal language, collocations are used to express specific legal concepts, processes and situations. For example, phrases such as "to contract", "to sue", "to decide" are stereotyped collocations in legal language and represent a specific legal action or situation beyond individual words. Collocations in Old Uyghur Turkic legal texts are also key to understanding the legal norms, social order and interpersonal relations of the period. These structures serve as important keys to analyzing historical texts and understanding the thought structure of the period.

One of the most concrete outputs of the research is the compilation and presentation of collocations specific to Old Uyghur Turkish in the dictionary section of the study. This dictionary includes the collocations identified, their examples in context and their meanings. This section will be a valuable reference source for researchers, linguists and historians working on Old Uyghur Turkish. By revealing the stereotypical aspects of the language's vocabulary, the dictionary will help a more accurate and nuanced understanding of the texts.

This study constitutes a resource for understanding the rich vocabulary of Old Uyghur Turkish, presenting the use of this language in the context of law in detail and creating a solid foundation for future linguistic and historical research. The research proves once again that collocations are not only linguistic structures, but also living witnesses of how cultural memory and social experience are expressed through language.